

Олексій Григорович, Олександр Негоруб

Хімія

Частина 1

7

ПЕРІОДИЧНА ТАБ

Порядковий номер → 8

Назва хімічного елемента → Ок

1	1 1,0080 H Водень Гідроген	2								9
2	3 6,94 Li Літій	4 9,0122 Be Берилій								
3	11 22,990 Na Натрій	12 24,305 Mg Магній	3	4	5	6	7	8	9	
4	19 39,098 K Калій	20 40,078 Ca Кальцій	21 44,956 Sc Скандій	22 47,867 Ti Титан	23 50,942 V Ванадій	24 51,996 Cr Хром	25 54,938 Mn Манган	26 55,845 Fe Залізо Ферум	27 58,933 Co Кобальт	
5	37 85,468 Rb Рубідій	38 87,62 Sr Стронцій	39 88,906 Y Ітрій	40 91,224 Zr Цирконій	41 92,906 Nb Ніобій	42 95,95 Mo Молибден	43 [97] Tc Технецій	44 101,07 Ru Рутеній	45 102,9055 Rh Родій	
6	55 132,91 Cs Цезій	56 137,33 Ba Барій	57-71 Лантаноїди	72 178,49 Hf Гафній	73 180,95 Ta Тантал	74 183,84 W Вольфрам	75 186,21 Re Реній	76 190,23 Os Осмій	77 192,22 Ir Іридій	
7	87 [223] Fr Францій	88 [226] Ra Радій	89-103 Актиноїди	104 [267] Rf Резерфордій	105 [268] Db Дубній	106 [269] Sg Сиборгій	107 [270] Bh Борій	108 [269] Hs Гасій	109 [271] Mt Майтнерій	

Лантаноїди

57 138,91 La Лантан	58 140,12 Ce Церій	59 140,91 Pr Празеодим	60 144,24 Nd Неодим	61 [145] Pm Прометій	62 150,36 Sm Самарій	63 [147] Eu Євродим
-------------------------------------	------------------------------------	--	-------------------------------------	--------------------------------------	--------------------------------------	-------------------------------------

Актиноїди

89 [227] Ac Актиній	90 232,04 Th Торій	91 231,04 Pa Протактиній	92 238,03 U Уран	93 [237] Np Нептуній	94 [244] Pu Плутоній	95 [244] Am Америцій
-------------------------------------	------------------------------------	--	----------------------------------	--------------------------------------	--------------------------------------	--------------------------------------

ЛИЦЯ ЕЛЕМЕНТІВ

15,999 ← Відносна атомна маса

O ← Символ хімічного елемента

Кисень ← Назва простої речовини

																18					
												2 4,0026		He		Гелій					
										13		14		15		16		17			
										5 10,81		6 12,011		7 14,007		8 15,999		9 18,998		10 20,180	
										B		C		N		O		F		Ne	
										Бор		Вуглець Карбон		Азот Нітроген		Кисень Оксиген		Фтор Флуор		Неон	
										13 26,982		14 28,085		15 30,974		16 32,06		17 35,45		18 39,95	
										Al		Si		P		S		Cl		Ar	
										Алюміній		Силіцій		Фосфор		Сірка Сульфур		Хлор		Аргон	
10		11		12																	
33 28 58,693		29 63,546		30 65,38		31 69,723		32 72,630		33 74,922		34 78,971		35 79,904		36 83,798					
Ni		Cu		Zn		Ga		Ge		As		Se		Br		Kr					
Нікель Нікол		Мідь Купрум		Цинк		Галій		Германій		Арсен		Селен		Бром		Криптон					
46 106,42		47 107,87		48 112,41		49 114,82		50 118,71		51 121,76		52 127,60		53 126,90		54 131,29					
Pd		Ag		Cd		In		Sn		Sb		Te		I		Xe					
Паладій		Срібло Аргентум		Кадмій		Індій		Олово Станум		Стибій		Телур		Йод		Ксенон					
78 195,08		79 196,97		80 200,59		81 204,38		82 207,2		83 208,98		84 [209]		85 [210]		86 [222]					
Pt		Au		Hg		Tl		Pb		Bi		Po		At		Rn					
Платина		Золото Аурум		Ртуть Меркурій		Талій		Свинець Плюмбум		Бісмут		Полоній		Астат		Радон					
110 [281]		111 [282]		112 [285]		113 [286]		114 [290]		115 [290]		116 [293]		117 [294]		118 [294]					
Ds		Rg		Cn		Nh		Fl		Mc		Lv		Ts		Og					
Дармштадтій		Рентгеній		Коперніцій		Нігоній		Флеровій		Московій		Ліверморій		Теннессин		Оганесон					
64 157,25		65 158,93		66 162,50		67 164,93		68 167,26		69 168,93		70 173,05		71 174,97							
Eu		Gd		Tb		Dy		Ho		Er		Tm		Yb		Lu					
Європій		Гadolіній		Тербій		Диспрозій		Гольмій		Ербій		Тулій		Ітербій		Лютецій					
[243]		[247]		[247]		[251]		[252]		[257]		[258]		[259]		[262]					
Am		Cm		Bk		Cf		Es		Fm		Md		No		Lr					
Америцій		Кюрії		Берклій		Каліфорній		Ейнштейній		Фермій		Менделєвій		Нобелій		Лоуренсій					

Олексій Григорович
Олександр Недоруб

ХІМІЯ

7

ПІДРУЧНИК
для осіб з особливими
освітніми потребами
(Н 54.1 — Н 54.2)

7 клас
(у 2-х частинах)

ЧАСТИНА 1

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Київ • Харків
Видавництво «Ранок»
2024

УДК 376:54(075.3)

Г 83

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 05.02.2024 № 124)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Підручник створено відповідно до модельної навчальної програми
«Хімія. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(автор Григорович О. В.)

Ілюстрації *Тягнирядно С. О.*
Обкладинка *Васильченко Н. В.*

Григорович О. В.

Г 83 Хімія : підруч. для осіб з особливими освітніми
потребами (Н 54.1 — Н 54.2) 7 клас (у 2-х частинах) : Ч. 1 /
О. В. Григорович, О. Ю. Недоруб. — Х. : Вид-во «Ранок»,
2024. — 160 с., іл.

ISBN 978-617-09-9168-3

УДК 376:54(075.3)

ISBN 978-617-09-9168-3

© Григорович О. В., Недоруб О. Ю., 2024
© Кот Ю. Г., Кот К. В., фотографії, 2024
© Васильченко Н. В., обкладинка, 2024
© Тягнирядно С. О., ілюстрації, 2024
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2024

ЗМІСТ

Розділ 1. Хімія. Перші кроки

§ 1. Хімія — природнича наука	11
§ 2. Правила безпеки під час роботи в кабінеті хімії	27
§ 3. Як і з чим працюють у хімічних лабораторіях.	33
Навчальне дослідження № 1 «Виконання найпростіших операцій із використанням лабораторного устаткування»	43
§ 4. Науковий підхід у хімії.	51
Навчальне дослідження № 2 «Визначення густини твердого тіла та сипкої речовини»	62
Енциклопедичні сторінки: Маркування небезпечних речовин.	66
Подорож до мікросвіту.	67
Асоціативний куш «Хімія. Перші кроки»	68

Розділ 2. Від хімічних елементів до хімічних сполук

§ 5. Атоми та хімічні елементи	71
§ 6. Знайомимося з хімічними елементами.	80
§ 7. Періодична таблиця елементів	89

§ 8. Хімічні формули речовин	100
Навчальне дослідження № 3 «Порівняння фізичних властивостей металів і неметалів»	107
§ 9. Метали та неметали — прості речовини	112
§ 10. Складні речовини	125
Енциклопедичні сторінки:	
Метали	132
Неметали	134
Асоціативний куц «Від хімічних елементів до хімічних сполук»	136

Розділ 3. Досліджуємо речовини та суміші

§ 11. Речовини та їхні властивості	139
Додаток. «Фізичні властивості деяких речовин»	150
Словник термінів	156
Предметний покажчик	158
Відповіді на розрахункові задачі	159

Шановні семикласники й семикласниці!

Ви починаєте знайомство із чудовою наукою — хімією. Вона належить до природничих наук. Саме ці науки вивчають явища в живій і неживій природі.

Навколо нас відбувається безліч хімічних процесів, унаслідок яких одні речовини перетворюються на інші. Більшість хімічних реакцій для нас майже непомітні, а деякі з них ми можемо спостерігати: як горять дрова в печі та газ у газовій плиті, як іржавіє залізний цвях або як жовтіє листя на деревах восени. Аби зрозуміти суть процесів, які відбуваються в природі, і навчитися ними керувати, людині необхідні знання з природничих наук, зокрема з хімії.

Під час вивчення хімії найважливішими є запитання «Чому?» і «Як?» Уроки хімії — це уроки допитливих чомучок! Навчайтеся думати, знаходити й аналізувати потрібну інформацію, дискутувати, поважати думки інших.

Бажаємо вам успіхів у навчанні!

Умовні позначення в підручнику

рубрика «Пригадайте» (важлива інформація, вивчена раніше, яку варто повторити для успішного опрацювання нової теми)

рубрика «Досліджуємо, моделюємо, проектуємо» (різноманітні дослідження: експериментальні, віртуальні, математичне моделювання тощо)

важлива інформація, яку слід запам'ятати

рубрика «Поміркуйте» (самостійно або разом із групою висловте гіпотезу щодо запитання)

рубрика «Обговоріть» (разом з усім класом або в групі сформулюйте відповідь на запитання)

рубрика «Дізнайтеся більше» (цікаві факти, додаткова корисна інформація)

нагадування про необхідність дотримуватися правил безпеки під час виконання дослідів

Електронний додаток до підручника

На сторінках видання ви знайдете посилання на електронні матеріали до підручника: біографії науковців, відео хімічних дослідів.

Усі ці матеріали доступні за QR-кодами або за короткими посиланнями, а також за посиланням rnk.com.ua/106131 на початку підручника.

Робота в групах

На уроках у вас буде нагода попрацювати в групах. Разом ви можете виконувати дослідження та спільно шукати відповіді на запитання, наведені в підручнику. Прочитайте основні принципи організації групової роботи й дотримуйтеся їх.

1. Підготовчий етап

Кожен учасник / кожна учасниця групи обирають свою роль (приміром, координатор, дослідник, презентатор тощо) й узгоджують свій вибір з іншими.

Визначте завдання, які ви маєте виконати, і поставте конкретні цілі.

Разом з учителем / учителькою розробіть критерії для оцінювання та самооцінювання.

Орієнтовні критерії оцінювання:

- унесок у групову роботу;
- здатність співпрацювати з іншими;
- ефективність комунікації;
- дотримання плану дій і термінів;
- якість і обґрунтованість презентування результатів.

2. Планування

Складіть спільно план роботи, обговоріть дії, які потрібно виконати.

Розподіліть завдання відповідно до обраних ролей.

3. Виконання

Виконайте дослідження або знайдіть і підготуйте необхідну інформацію.

Запишіть результати та зробіть висновки.

На кожному кроці обговорюйте прогрес виконання роботи, ставте питання, діліться думками щодо роботи.

4. Аналіз і висновки

Кожна група презентує результати своєї роботи іншим. Обговоріть результати кожної групи.

5. Рефлексія та оцінювання

Оцініть свою роботу за розробленими критеріями.

Обговоріть, що вдалося, а що можна зробити краще.

■ Поради щодо спільної роботи в групі ■

- Дослухайтеся до інших членів / членкинь групи.
- Не бійтеся висловлювати свої думки.
- Будьте відкриті до ідей інших: ваші однокласники / однокласниці також можуть мати слушні пропозиції.
- Пам'ятайте, що результат залежить від спільної праці!

РОЗДІЛ 1

ХІМІЯ. ПЕРШІ КРОКИ

У цьому розділі ви дізнаєтеся:

- що означає слово «хімія»
- чи використовують хіміки й хімікині магію
- де застосовують знання з хімії
- яке лабораторне обладнання використовують хіміки й хімікині
- чи можна зварити суп у колбі
- про правила роботи в хімічній лабораторії
- чому важливо носити захисні окуляри, навіть якщо ти не супергерой
- як переконатися, що під час експерименту ви все виконали правильно
- як експеримент сприяє формуванню теорії
- як повідомити про свої дослідження

Теми довготривалих проєктів Розділу 1

- Еволюція хімічних знань.
- Еволюція лабораторного обладнання.
- Значення хімічних відкриттів для розвитку людства.

Створіть лепбук на одну з тем

- Мої перші кроки в пізнанні хімії.
- Мої досягнення в хімічному експериментуванні.

§ 1. ХІМІЯ – ПРИРОДНИЧА НАУКА

Хімія — це ключ до розуміння складного світу, що нас оточує.

Луї Пастер

Хімія? А я чула, що хімія всюди все забруднює... Навіть в огірках хімія є, і це може бути небезпечно.

То, може, не все в хімії небезпечно? А є щось цікаве й корисне?

Зате нарешті ми похімічимо! Бо дорослі завжди сварять, коли в мене щось підгорить на кухні.

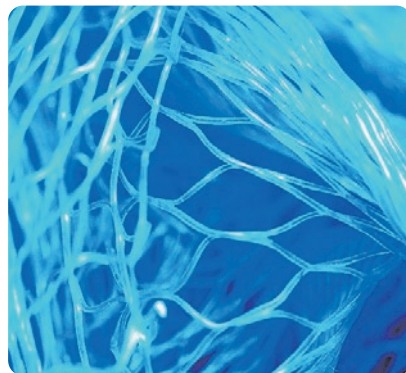

Досліджуємо, моделюємо, проєктуємо

Проведіть опитування з-поміж вашого оточення (однокласники, друзі, близькі дорослі) про ставлення до хімії. Чи треба, на їхню думку, вивчати хімію? Результати вашого опитування презентуйте в класі.

Що вивчає хімія?

Ви вже знаєте, що світ, який нас оточує, складається з різних речовин. Ми вдихаємо кисень повітря, а видихаємо вуглекислий газ, наше життя неможливе без води. Ми живемо в будинках із цегли та бетону,

Мал. 1.1. Речовини та матеріали: вода й пісок; гума; капрон

а на пляжі будуємо палаци з піску. Ми користуємося милом, зубною пастою, парфумами, а в разі застуди приймаємо ліки та вітаміни. Усе це — приклади речовин і сумішей речовин, які трапляються в природі або створені людиною (мал. 1.1).

Вивчаючи природничі курси, ви вже ознайомилися з багатьма речовинами та деякими їхніми властивостями. Ви знаєте, що речовини в природі можуть взаємодіяти одна з одною, унаслідок чого вони перетворюються на нові речовини. Залізо у вологому

Мал. 1.2. Перетворення навколо нас: іржавіння заліза; перетворення деревини на попіл у багатті; вибух піротехнічних сумішей під час феєрверка

повітрі вкривається шаром крихкої бурої іржі; молоко скисає в теплі, перетворюючись на кисляк; дрова горять у печі, перетворюючись на попел (мал. 1.2).

Речовинам притаманні певні властивості, і нам важливо їх знати, щоб застосовувати з користю для себе й не завдавати шкоди довкіллю. Усе розмаїття речовин, їхні хімічні та фізичні властивості вивчають хіміки й хімікині.

Хімія — це наука про речовини та їхні перетворення.

Основне завдання хімії — дослідження складу, будови та властивостей речовин, а також умов, за яких речовини можуть перетворюватися на інші речовини.

Що таке речовина?

У хімії словом «речовина» називають усе, що має масу та займає простір: це і тверді речовини, і рідини, і гази. Приміром, кисень, вода, вуглекислий газ — це різні речовини: вони мають певні властивості, кожна із цих речовин складається з молекул, які відрізняються від молекул іншої речовини. Перетворення різних речовин ви досліджуватимете на уроках хімії.

Речовина

Усе, що займає простір і має масу.

Обговоріть

Однією з речовин, що відомі людству з давніх-давен, є золото. Вироби із золота знаходять під час розкопок поселень епохи неоліту. Від кінця IV тисячоліття до н. е. в Давньому Єгипті золото використовували як гроші. До сьогодні золото є найважливішою речовиною світової фінансової системи. Чому, на вашу думку, люди використовують саме золото як платіжний засіб і як міру багатства? Які ще речовини відомі людству з давніх часів?

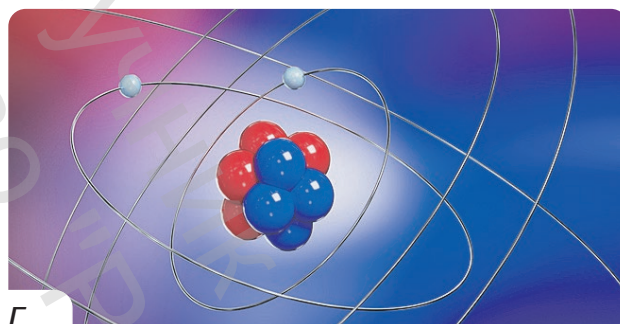
Хімія – одна з природничих наук

Поміркуйте

Хімія є однією з наук про природу, або природничою наукою. Які ще науки називають природничими?

У природі все взаємопов'язане, тож вивчати природу слід в усьому її розмаїтті. Кожна з природничих наук має свої об'єкти дослідження та свої особливості. Часто природничі науки вивчають різні властивості одних і тих самих об'єктів (мал. 1.3).

Мал. 1.3. Приклади об'єктів дослідження природничих наук:
a — Усесвіт, галактики та зорі досліджує астрономія;
б — окремі планети та їхні супутники досліджують астрономія, фізика та хімія;
в — хімічний склад ґрунтів і води досліджують хімія та геологія;
г — частинки, з яких складаються речовини, досліджують і хімія, і фізика

У хімії традиційно виділяють певні розділи: загальна, неорганічна, органічна тощо. Хімія пов'язана з іншими науками про природу, на межі яких виникають суміжні інтегровані науки та розділи, приклади яких наведено нижче.

Агрохімія: створення хімічних засобів для підвищення врожайності

Фармацевтична хімія: створення та дослідження ліків

Астрохімія: хімічний склад небесних тіл

Медична хімія: дослідження дії ліків на організм

Біохімія: речовини та процеси в живих організмах

Геохімія: хімічний склад гірських порід, ґрунтів тощо

Токсикологічна хімія: хімія отрут

Екологічна хімія: хімічні процеси в навколишньому середовищі та їхній вплив на довкілля

Обговоріть

Які ще об'єкти досліджують астрономія, біологія, географія, фізика? У чому виявляється зв'язок між об'єктами вивчення цих наук і тим, що вивчає хімія?

Дізнайтеся більше

- У розвиток хімічної науки в Україні від XIX століття значний внесок зробили наукові товариства, які існували в Харкові, Києві, Львові й Одесі. Наукове товариство імені Шевченка від 1897 року видавало збірки статей із хімії.
- 1884 року було видано перший хімічний посібник українською мовою. Це була «Хемія» — підручник для середньої школи англійського професора Раское. Переклав її український науковець Володимир Шухевич.

Яка користь від вивчення хімії?

Грунтуючись на знаннях про властивості речовин, хіміки й хімікині пропонують напрямки можливого використання речовин у побуті та промисловості. Завдяки хімії сьогодні можуть одержувати речовини та матеріали з наперед заданими властивостями, зокрема лікарські речовини, пластмаси, тканини тощо.

Сучасне життя не можливе без металів. Добути певний метал із руди можна лише хімічними перетвореннями.

Природа багата на яскраві барви. Але штучні барвники, стійкі до прання, освітлення та впливу часу, без хімічних знань створити неможливо.

Завдяки досягненням хімії створено матеріали та засоби, які не трапляються в природі: гуми, пластмаси, клеї, лаки, шампуні, мийні засоби тощо.

Для виготовлення харчових продуктів використовують різні речовини: консерванти, барвники, загусники, розпушувачі тіста тощо.

Без хімії не може обійтися й сучасна медицина. Це і різні ліки, і нові сучасні медичні матеріали.

Виклики сьогодення

Хімічна наука не стоїть на місці, перед науковою спільнотою постають нові складні завдання, до вирішення яких, маємо надію, долучитеся й ви.

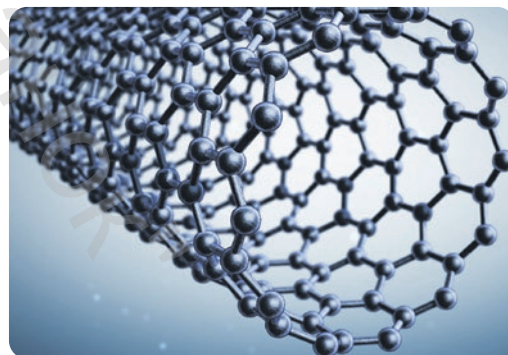
Насамперед це одержання нових матеріалів і енергії. Звучить, можливо, не дуже цікаво, утім деякі напрямки досліджень сьогодні здаються фантастичними.

Наномашини... Що спадає на думку? Уявіть собі наноліфт — молекулу, яка зможе рухатися вздовж волоконця й «перевозити» вантажі. Або нанопружину чи нанопропелер, які у 80 000 разів менші за товщину людської волосини.

Як роблять тісто для булочок? Змішують борошно, воду, дріжджі — і невдовзі тісто готове. Можливо, що в майбутньому можна буде звечора покласти в бензобак сіно, додати спеціальні дріжджі, і до ранку все перетвориться на якісне й екологічне пальне.

Із довгих вуглецевих трубок можна виготовляти тонкі волокна, міцніші за сталеві канати. А покриття з графену зробить літаки й космічні кораблі міцнішими за підземний бункер.

Уявіть волосинку, яка є електричним дротом для суперкомп'ютера. Можливо, у майбутньому з таких дротів виготовлятимуть штучні нерви для людини.

Певна річ, наведеним переліком не обмежуються виклики сьогодення до хімічної спільноти. Нагальними завданнями хімії є розроблення нових ліків, способів одержання енергії, вирішення проблеми утилізації сміття та багато-багато іншого.

Дізнайтеся більше

Сучасні напрямки розвитку хімічної науки іноді навіть звучать дуже цікаво. Так, 2022 року Нобелівську премію з хімії здобули Каролін Бертоцці, Мортен Мелдал, Баррі Шарплесс «За розробку технології клік-хімії та біортогональної хімії». Чи можете ви за назвою припустити, що саме досліджували науковці й науковиця?

Робота з інформацією

1. Чи є у вашому місті, селищі або області хімічні підприємства? Якщо так, то дізнайтеся, яку продукцію вони випускають. Чи може людина відмовитися від продукції цих виробництв? Результати вашого пошуку презентуйте в класі.
2. Існує багато версій походження слова «хімія»: від стародавньої назви Єгипту (давньоєгипетською мовою воно звучало як «хам» — *Kham*), від грецького «хімос», що означає «сік рослини», від «Хемес» — імені божества Гермеса Трисмегіста. Дізнайтеся про це більше в додаткових джерелах і підготуйте ілюстровану розповідь.
3. Однією з найважливіших речовин для людини є сіль (кухонна, кам'яна). Вона розчинена у водах солоних озер, морів і океанів. В Україні соляним промислом займалися чумаки, які добували й розвозили сіль усією Україною та навіть за її межі. Знайдіть інформацію, у яких місцях і в який спосіб добували сіль чумаки. Дізнайтеся також про маршрути чумаків Україною та за кордон.

«Чумацький
Ромоданівський шлях».
Сергій Васильківський.
Початок 90-х років XIX ст.

4. У багатьох мовах застосовуються спеціальні частини мови — артиклі. Хімія англійською мовою — *the chemistry*, французькою — *la chimie*, німецькою — *die Chemie*. В арабській мові використовується артикль *аль-*. Припустіть, як звучатиме назва хімії арабською.

Дізнайтеся більше

У сучасних мовах залишилося багато слів з арабської: аль-джебр — алгебра, аль-Хорезмі — алгоритм, аль-коголь — спирт, аль-іксир — еліксир, аль-нушатир — нашатир.

Обговоріть у групах

5. Обговоріть у групі, що з наведеного переліку трапляється в природі, а що — створене людиною. *Скло, крейда, нафта, пісок, залізо, мрамур, гума, цукор, молоко, кухонна сіль, полівітаміни, алмази, оцет, вовна, папір, золото, деревина.*

6. Останніми роками завдяки досягненням хімії було створено багато нових синтетичних волокон, із яких виготовляють різноманітні тканини. Одне з таких волокон — акрилове. Тканини з нього мають такі властивості:

- легко пропускають повітря й водяну пару;
- не мнуться;

- не горять;
  - не псуються від яскравого сонячного світла.
- Обговоріть, для яких виробів важливі наведені властивості. Чи можна їх виготовляти з акрилу?

- 7.** Прочитайте завдання, які постають перед науковою спільнотою природничої галузі. Висловіть припущення, які з них можна вирішувати засобами хімії, а які — засобами інших наук.
1. Уплив кліматичних змін на різні регіони планети.
  2. Визначення складу атмосфери та вмісту парникових газів у повітрі.
  3. Взаємодія рослин і тварин в екосистемах.
  4. Уплив речовин, що містяться в ґрунті та водах, на рослинний світ.
  5. Розподіл видів тварин і адаптування їх до зміни умов середовища.
  6. Принципи роботи сонячних панелей і вітрових турбін.
  7. Розроблення матеріалів для виробництва електричних акумуляторів.
  8. Пошук нових ресурсів для виробництва енергії.
  9. Ризики природних катастроф, на кшталт землетрусів і вивержень вулканів.
  10. Уплив процесів, що відбуваються під землею, на склад ґрунтів і води.
- 8.** Прочитайте епіграфи до підручника на с. 5 і до цього параграфа на с. 11. Як ви розумієте висловлювання Лайнуса Полінга та Луї Пастера? Чи погоджуєтеся ви з ними? Поясніть свою думку.

9. Речовини та їхні перетворення досліджують не лише хіміки. Один і той самий об'єкт може зацікавити різних фахівців. Наприклад, алмаз — найтвердіший у світі мінерал.

Інженери використовують тверді алмази для виготовлення різальних приладів: від побутових склорізів до високотехнологічних бурів свердловин.

Для хіміка алмаз — одна з речовин, що складається з атомів хімічного елемента Карбону.

Для ювеліра алмаз — це дорогоцінний виробний камінь, із якого виготовляють діаманти.

Яких фахівців, на вашу думку, можуть зацікавити такі об'єкти, речовини й матеріали?

Гематит
(залізна руда)

Вода

Лимонна
кислота

Яйце

Картопля

Кобаламін
(вітамін B₁₂)

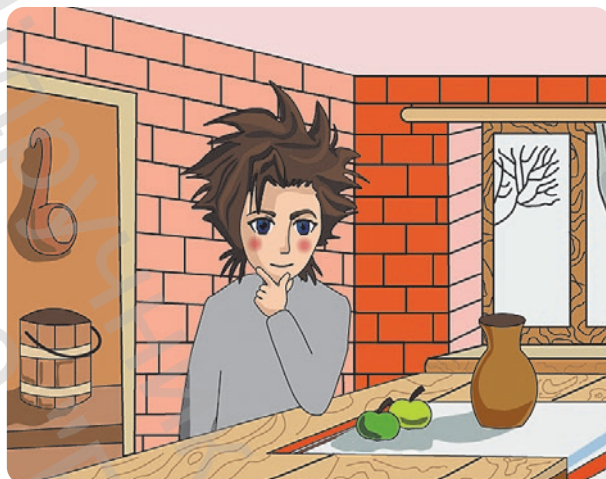

Бетон

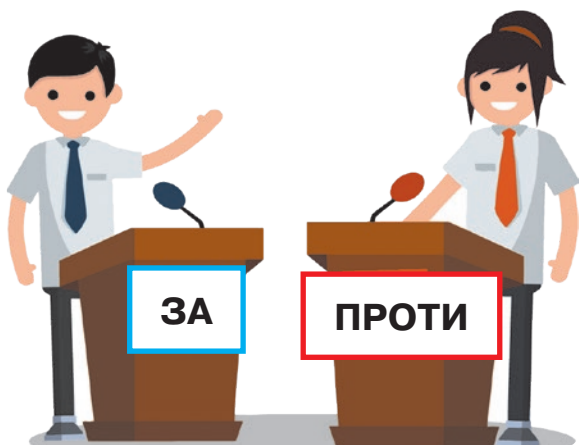

Мідь

10. На малюнках зображено, як в уяві художника від-різняється світ, у якому наявні продукти хімічної промисловості (ліворуч) і в якому вони відсутні (праворуч). Проаналізуйте малюнки та прокоментуйте їх.

Якщо є така можливість, то самостійно або за допомогою дорослих використайте програмний застосунок зі штучним інтелектом: створіть малюнок, що зображує світ без продуктів, виготовлених завдяки досягненням хімії. Презентуйте малюнок у класі й обговоріть його з однокласниками / однокласницями.

11. Організуйте дискусію за темою «Досягнення хімії: за чи проти?». Наведіть приклади позитивного й негативного впливу синтетичних речовин і матеріалів на життя людини та довкілля. Підготуйте аргументи на захист вашої думки.

12. Які професії пов'язані з хімією? Чи хотіли би ви стати хіміком / хімікинею? Якщо так, то в якому напрямі хімії ви хотіли би здійснювати дослідження?

О, так хімія — це цікава й корисна наука! За досягнення з хімії навіть Нобелівську премію отримати можна!

Хімія допомагає зрозуміти природні явища: від процесів, що відбуваються на кухні, до того, що трапляється в космосі.

На відміну від інших наук, хімію цікавлять речовини: їхня будова та перетворення.

§ 2. ПРАВИЛА БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС РОБОТИ В КАБІНЕТІ ХІМІЇ

От чому нам завжди наголошують на дотриманні правил безпеки під час досліджень?

Ти не знаєш, що може статися, якщо їх не дотримуватися! Можливо, сьогодні ми дізнаємося, чому правила безпеки такі важливі.

Пригадайте

Що ви пам'ятаєте зі щоденного життя або з кінофільмів про заходи безпеки, яких дотримуються науковці й науковиці в лабораторіях?

Досліджуємо, моделюємо, проектуємо

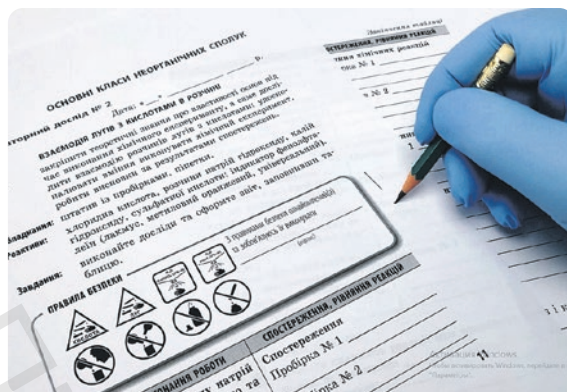
У кабінеті хімії дуже важливо дотримуватися правил безпеки. Їх слід знати. Виявіть винахідливість і творчість: складіть розповідь, вірш або намалуйте комікс, що допоможе вам і вашим друзям легко запам'ятати правила безпеки.

Шкільний кабінет хімії — це наче невелика хімічна лабораторія. У ньому ви виконуватимете багато різних дослідів. Робота буде безпечною для вас і для людей навколо, якщо дотримуватися певних правил.

1. Перед роботою одягніть захисний халат, а також рукавички й окуляри (якщо вони необхідні). Довге волосся слід зібрати.

2. Роботу починайте з вивчення опису (або складання плану) дослідів. Виконуйте лише заплановані дії з дозволу вчителя / вчительки.

3. На кожній посудині з реактивами має бути етикетка з назвою або формулою реактиву. Не використовуйте посудини з реактивами без етикетки.

4. Відкривши банку з реактивом, не кладіть корок на стіл боком, а кладіть його внутрішньою частиною догори.

5. Тверді реактиви беріть шпателем або пінцетом. Набирати рідину з посудини можна за допомогою піпетки.

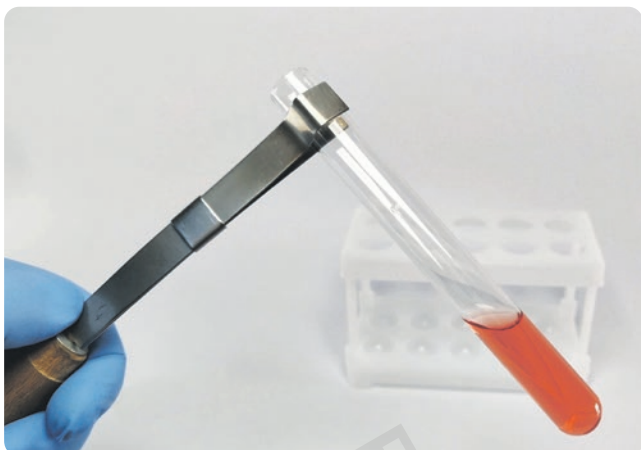
6. Наливаючи рідини, посудину з реактивом беріть так, щоб етикетка була повернута до долоні.

7. Залишки реактиву не можна зливати (зсипати) назад у посудину, із якої його взято. Для цього має бути спеціальна посудина.

8. Якщо ви розбили посудину з хімічним реактивом, уламки можна викидати лише в спеціальний бак для сміття.

9. Для нагрівання розчинів у пробірці користуйтеся пробіркотримачем. Отвір пробірки має бути спрямований убік від вас і інших осіб. Не заглядайте в пробірку, у якій нагрівається рідина. Гаряча посудина на вигляд не відрізняється від холодної. Перед тим, як узяти посудину рукою, переконайтеся, що вона охолонула.

10. Якщо треба перевірити запах реактиву, не підносьте посудину до обличчя, а, утримуючи її на певній відстані, спрямуйте рухами руки повітря над посудиною до себе.

11. У жодному разі не випробовуйте реактиви на смак, навіть якщо використовуєте для досліджень харчові продукти (кухонну сіль, цукор тощо). Також у кабінеті хімії не можна вживати будь-яку їжу та напої.

12. Під час роботи з розчинами їдких речовин стежте за тим, щоб вони не потрапили на шкіру й одяг. У разі потрапляння їх на шкіру негайно повідомте про це вчителя / вчительку.

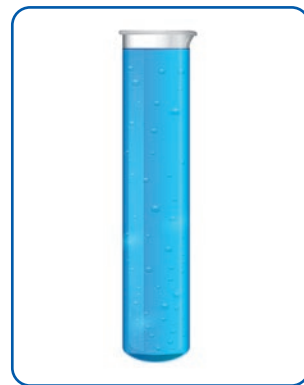
13. Підтримуйте чистоту та порядок на робочому місці. Після роботи вимийте руки з милом.

Обговоріть у групах

- 13.** Уважно прочитайте правила безпеки під час роботи в хімічному кабінеті на с. 28–31. Обговоріть, якими можуть бути наслідки їх недотримання.
- 14.** Уявіть себе працівниками / працівницями кухні або аптеки. Чи будуть там актуальними ті правила безпеки під час роботи в хімічному кабінеті, які ви розглянули в параграфі? Які саме?

15. Проаналізуйте зображення та визначте, які правила безпеки були порушені. Обговоріть, як правильно діяти (або що потрібно змінити), щоби не наразити на небезпеку себе та людей навколо вас.

Дізнайтеся більше

Перегляньте відео про правила безпеки під час роботи в кабінеті хімії.

[rnk.com.ua/
106549](https://rnk.com.ua/106549)

Виявляється, правила безпеки — це не формальність. Коли ми розуміємо, як вони «працюють», ми можемо безпечно експериментувати!

Точно! Безпека понад усе!

§ 3. ЯК І З ЧИМ ПРАЦЮЮТЬ У ХІМІЧНИХ ЛАБОРАТОРІЯХ

Я побачила, що в хімічному кабінеті майже весь лабораторний посуд зроблений зі скла. Цікаво, чому?

Можливо, щоб усі побоювалися його розбити та працювали обережніше...

Лабораторний посуд і обладнання

Робота в хімічній лабораторії комусь може нагадати чаклунство, а для когось вона не відрізняється від дій на кухні. Але хімік / хімікня використовують не звичайний посуд, а спеціальний — хімічний — і змішують не харчові продукти, а хімічні реактиви.

Більшість лабораторного посуду — це тонкостінні скляні посудини різної форми, у яких виконують досліди або використовують для інших дій.

Хімічна
склянка

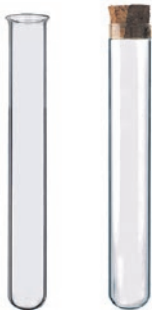
Круглодонна
колба

Плоскодонна
колба

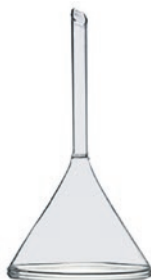
Конічна
колба

Пробірки

Крапельниця

Лійка

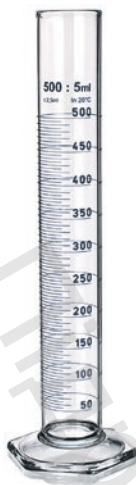
Лійка ділильна

На деяких скляних посудинах можна побачити мітки. Це — мірний посуд, який використовують для вимірювання об'ємів рідин.

Мірні піпетки

Мірний циліндр

Мірна колба

Бюретка

Деякий хімічний посуд виготовляють із порцеляни.

Порцелянова чаша, у якій зазвичай випарюють розчини

Ступка з товкачиком

Порцеляновий тигель із кришкою, у якому можна нагрівати й прожарювати тверді речовини

Для виготовлення лабораторного приладдя використовують також інші матеріали: метал, пластик, деревину тощо.

Пластикова піпетка

Сталевий шпатель

Ложки
з кераміки
та металу

Металевий пінцет

Тримач для пробірок із деревини

Устаткування, у якому можна закріпити певний об'єкт, називають штативом. У лабораторній практиці використовують різні штативи.

Штатив для пробірок

Лабораторний стрижневий штатив, на якому можна закріплювати хімічний посуд у тримачах і на кільцях

Нагрівні прилади

Газовий пальник

Багато хімічних дослідів виконують за нагрівання. У багатьох хімічних лабораторіях використовують газові пальники. У них згоряє природний газ, а температура полум'я може сягати 1500 °С. Але в шкільних кабінетах газові пальники не використовують.

У шкільних хімічних кабінетах частіше використовують спиртові пальники — *спиртівки*. У них зазвичай спалюють етиловий (медичний) спирт. Полум'я спиртівки «холодніше» за полум'я газового пальника, його температура не перевищує 1200 °С.

Спиртівка

Іноді в хімічних лабораторіях користуються спресованим сухим паливом. Його полум'я ще «холодніше» й до того ж дуже кіптяве. Спалюють сухе паливо на спеціальній жаростійкій підставці.

Поміркуйте

За тлумачним словником дізнайтеся, чим відрізняється лексичне значення термінів «паливо» й «пальне». Чи правильно використано термін у назві товару, зображеного на малюнку?

**СУХЕ
ПАЛЬНЕ**

8 таблеток

Екологічно
чисте горіння

Дізнайтеся більше

Легкозаймісті рідини (ЛЗР) — спирт, бензин, ацетон — у жодному разі не можна нагрівати на відкритому полум'ї! Вони можуть зайнятися. Такі рідини нагрівають виключно на електричних плитках із закритою спіраллю, а до колби приєднують обернений холодильник. Саме такі нагрівні прилади сьогодні використовують у більшості наукових лабораторій.

Лабораторна електрична плитка

Віртуальний дослід

Перегляньте відео про те, що відбувається зі склом під час нагрівання й охолодження. Поясніть свої спостереження.

rnk.com.ua/107479

Робота з інформацією

- 16.** За якими ознаками можна класифікувати лабораторний посуд і устаткування? Розподіліть описане в параграфі обладнання на посуд і устаткування.

До завдання 18

17. Англійською мовою пробірка — *test tube*. Що спільного в лексичному значенні українського й англійського термінів?
18. Можливо, ви бачили зображення на малюнку устаткування, яке називають штативами. Що спільного між ними та лабораторними штативами?
19. «Порцелянова чаша» в перекладі з англійської — *china dish*. Запропонуйте пояснення англійської назви цієї посудини. Знайдіть у додаткових джерелах назви устаткування, описаного в параграфі, англійською або іншою (на вибір) мовою.

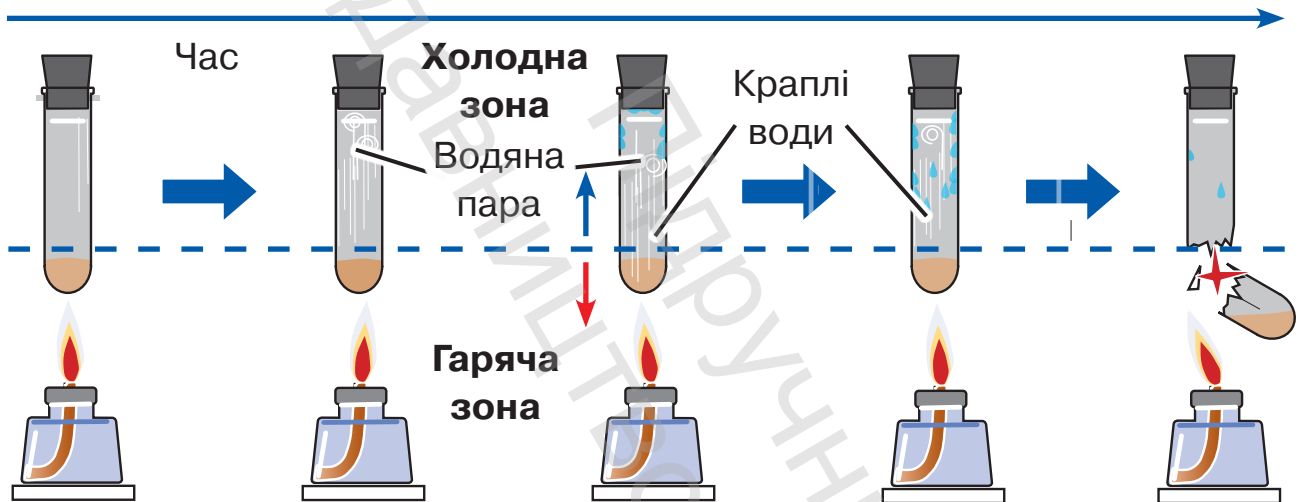

До завдання 20

20. Виготовленням скляного посуду займаються люди однієї з найдавніших професій — складуви. Підготуйте доповідь, як складуви виготовляють поширений лабораторний посуд. Сформулюйте гіпотезу, чому більшість посудин мають округлу форму. Яку колбу виготовити простіше: круглодонну чи плоскодонну? Чому реторта була найпоширенішою скляною посудиною в алхіміків?

Обговоріть у групах

21. Який лабораторний посуд можна виготовляти не зі скла, а з інших матеріалів: заліза, деревини, золота, каменю, порцеляни тощо? У яких випадках це буде доцільно? Відповідь обґрунтуйте.
22. Чи можна скляні пробірки та колби виготовляти товстостінними? Відповідь поясніть.
23. Проаналізуйте малюнок. Обговоріть, які правила безпеки порушені в цьому експерименті, та поясніть наслідки.

24. Якщо в полум'я внести тонкий мідний дріт, то його кінчик оплавиться, а якщо товсту мідну пластину, то вона лише нагріється. Чим це, на вашу думку, можна пояснити?

До завдання 24

25. Чому тиглі та чаші для випарювання виготовляють саме з порцеляни? Чи доцільно використовувати скло або метал? Відповідь поясніть.
26. Деяке лабораторне устаткування було розроблено ще алхіміками в Середньовіччі. Розгляньте малюнки. Що з обладнання алхіміків можна побачити в сучасних лабораторіях?

27. Розгляньте зображення устаткування, тіл і речовин. Поміркуйте, які дослідження можна виконати, використовуючи їх (усі або частково). Складіть план експерименту для одного з досліджень і спрогнозуйте його результат.

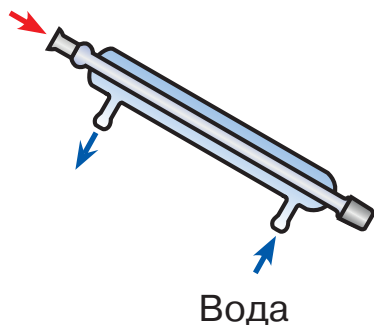
28. Під час хімічних експериментів у лабораторії іноді використовують нагрівання на водяній бані. За малюнком обговоріть особливості нагрівання на водяній бані. У яких випадках доцільно застосовувати водяну баню? Наведіть приклади застосування водяної бані на кухні під час приготування страв.

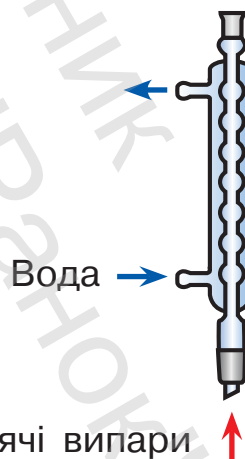
29. Один із неодмінних процесів будь-якого хімічного виробництва — охолодження. У лабораторній практиці для охолодження випарів зазвичай використовують прямий і обернений холодильники (малюнки 1 і 2 відповідно). У прямому холодильнику використано принцип протитоку: гарячі випари переміщуються в одному напрямку, а охолоджувальна рідина — у протилежному. В оберненому холодильнику гарячі випари й охолоджувальна рідина переміщуються в однаковому напрямку.

До завдання 28

Гарячі випари

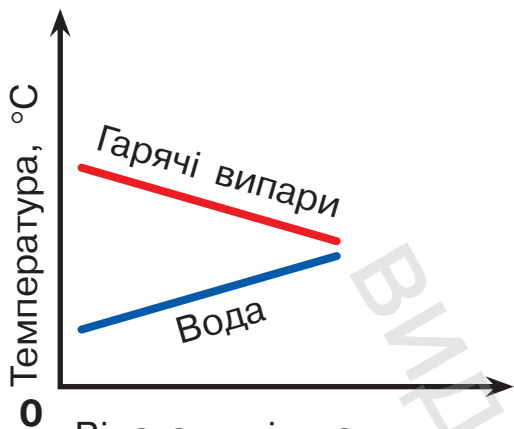

Мал. 1. Прямий холодильник Лібиха

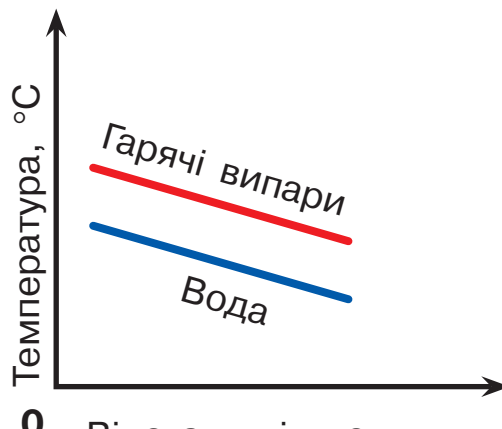
Мал. 2. Кульковий обернений холодильник Алліна

Обговоріть наведені графіки зміни температури випарів і охолоджувальної рідини залежно від відстані до точки входу випарів у холодильник. Який із графіків відповідає температурним ефектам у прямому холодильнику, а який — в оберненому?

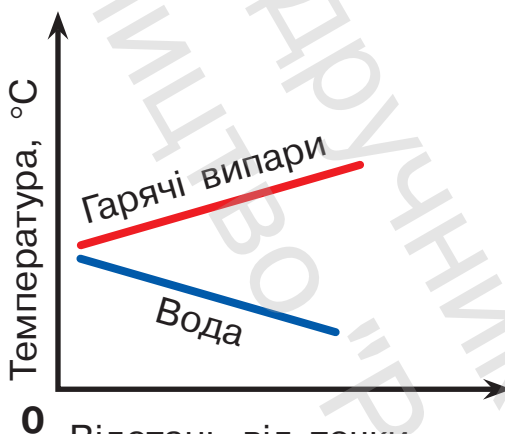
Відстань від точки входу випарів

Графік 1

Відстань від точки входу випарів

Графік 2

Відстань від точки входу випарів

Графік 3

Я зрозуміла: хімічний посуд має бути прозорим, щоб краще бачити те, що в ньому відбувається!

Так. І, напевно, щоб посуд не псувався: скло не реагує з більшістю речовин.

Але треба навчатися правильно ним користуватися.

НАВЧАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ № 1 «ВИКОНАННЯ НАЙПРОСТІШИХ ОПЕРАЦІЙ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ЛАБОРАТОРНОГО УСТАТКУВАННЯ»

[rnk.com.ua/
107422](http://rnk.com.ua/107422)

■ Що є метою нашої роботи? ■

Удосконалювати вміння виконувати найпростіші операції та користуватися лабораторним посудом і устаткуванням.

■ Що нам знадобиться? ■

Обладнання: ступка з товкачиком, пробірка, мірний циліндр (або мірна пробірка), хімічна склянка, скляна паличка для перемішування, піпетка, шпатель, порцелянова чаша, штатив для пробірок, пробіротримач, спиртівка, сірники.

Речовини: цукор кристалічний, вода.

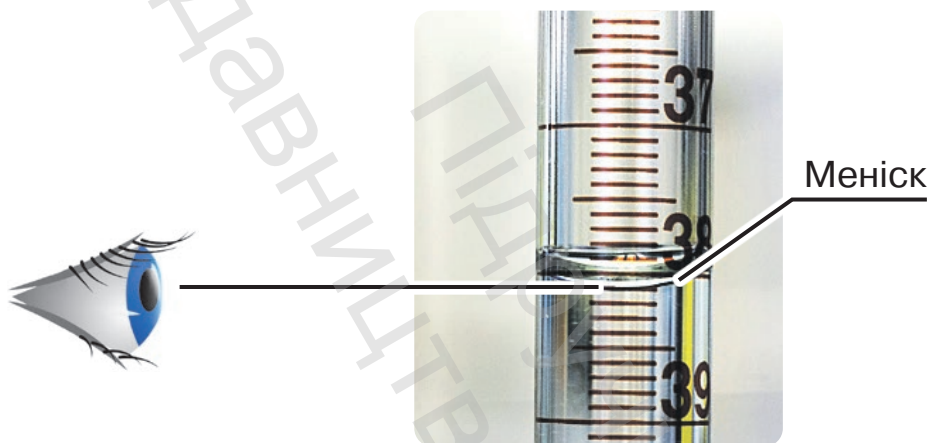
Зверніть увагу!

Повторіть правила безпеки та дотримуйтеся їх під час виконання дослідів!

Що ми маємо зробити?

1. Відмірюємо об'єм рідини.

Об'єм прозорих рідин визначаємо за нижньою межею меніска.

Під час досліджень ви будете використовувати невеликі об'єми рідин. Попрактикуйтеся наливати в пробірку 1 мл води: такий об'єм відповідає стовпчику рідини в пробірці заввишки близько 1 см (залежно від діаметра пробірки ця висота може бути іншою).

1. Налийте в пробірку воду, об'єм якої, на вашу думку, дорівнює 1 мл.
2. Перелийте воду з пробірки в мірний циліндр (або мірну пробірку) та перевірте, наскільки точно ви відміряли об'єм води.

3. Запишіть значення об'єму в зошиті. Потренуйтеся кілька разів, щоразу занотовуючи значення об'єму налитої води. Виконання цієї вправи сприятиме розвитку вашого окоміру.
4. Попрактикуйтеся відмірювати в пробірці інші невеликі об'єми води: 2 мл, 5 мл тощо.

2. Подрібнюємо речовини.

Для подрібнення речовин використовують ступку — товстостінну керамічну чашу із шорсткою внутрішньою поверхнею. Тверду речовину в ній розтирають товкачиком по внутрішніх стінках ступки.

Обговоріть, яку кількість цукру слід насипати в ступку, щоб було зручно перетирати та не розсипати вміст.

Насипте на дно ступки цукор і розітріть його в цукрову пудру.

3. Переносимо речовини в пробірку та хімічну склянку.

Наливати рідину в пробірку зручно піпеткою. А сухі речовини насипають шпателем: сталевим, дерев'яним або скляним.

1. У пробірку шпателем насипте цукрову пудру кількістю 2–3 шпателі та піпеткою налейте воду об'ємом 2–3 мл.
2. У хімічну склянку насипте цукрову пудру кількістю 3–4 шпателі та налейте воду об'ємом 5–10 мл.
3. Перемішайте вміст пробірки та хімічної склянки до повного розчинення цукрової пудри.

У склянці перемішати вміст можна скляною паличкою, на яку надягають гумовий або силіконовий наконечник.

4. Навчаємося користуватися спиртівкою.

Піднесіть до ґнота спиртівки запалений сірник або запальничку.

Зверніть увагу!

У жодному разі не можна запалювати спирт у спиртівці від полум'я іншої спиртівки.

Якщо спиртівка впала й спирт продовжує горіти, полум'я слід загасити, накривши цупкою тканиною або засипавши піском.

5. Нагріваємо пробірку з розчином у полум'ї спиртівки.

1. Перед нагріванням пробірки перевірте, щоб вона була сухою зовні.
2. Закріпіть пробірку в пробіркотримачі.

Зверніть увагу!

Під час нагрівання отвір пробірки має бути направлений убік від вас і оточення.

Не можна торкатися дном пробірки ґнота спиртівки.

3. Спочатку прогрійте пробірку по всій довжині, а потім нагрівайте речовину.

Не нагрівайте вміст до кипіння. Лише ви відчуєте, що рідина закипає, припиніть нагрівання.

4. Після нагрівання не торкайтеся пробірки руками, а помістіть її в штатив.

6. Нагріваємо рідину в порцеляновій чаші.

Обговоріть, скільки рідини потрібно налити в порцелянову чашу, щоб її вміст не розбризкувався під час кип'ятіння.

1. Налийте воду в порцелянову чашу. Закріпити порцелянову чашу можна на тринозі або на кільці в стрижневому штативі.

2. Нагрівайте чашу до кипіння рідини.

7. Гасимо спиртівку.

Щоби загасити спиртівку, слід накрити полум'я ковпачком.

Зверніть увагу!

У жодному разі не гасіть полум'я, дмухаючи на нього.

8. Робота з лабораторним газометром (віртуально). Проаналізуйте зображення будови лабораторного газометра. За наведеними малюнками складіть план дій:

- для заповнення газометра газом;
- для використання газу, яким наповнений газометр.

Напрямок газу під час наповнення газометра

Напрямок газу під час використання газометра

Обговоріть, що треба зробити з газометром, малюнок якого наведено, щоб можна було вимірювати об'єм газу в газометрі.

9. Моделювання газометра.

Запропонуйте, у який спосіб можна виготовити власноруч модель газометра, використовуючи підручні матеріали. Самостійно або за допомогою дорослих виготовте модель газометра та випробуйте її, наповнивши повітрям.

Для підбиття підсумків роботи обговоріть питання

1. Під час розтирання речовин у ступці не можна стукати товчачиком по речовині та стінках ступки. Поясніть, чому.

2. Уявіть, що в пробірки налито воду, розчин кислоти, бензин. Спрогнозуйте, що може трапитися, якщо під час струшування рідини пробірку не закоркувати, а закрити отвір пальцем.
3. Що може трапитися, якщо під час перемішування вмісту в хімічній склянці на скляну паличку не надягнути гумовий наконечник?
4. Чому перед нагріванням пробірку слід прогріти по всій довжині?
5. Чому для випарювання рідин використовують порцелянову чашу, а не пробірки?
6. Чому не можна запалювати ґніт однієї спиртівки від полум'я іншої?
7. Чому не можна нахилити спиртівку, у якій горить спирт?
8. Чому не можна гасити полум'я спиртівки, дмухаючи на нього?
9. Чому під час нагрівання не можна торкатися дном пробірки ґнота спиртівки?

Рефлексуємо

- Де, крім хімічної лабораторії, можуть знадобитися вміння виконувати операції, які ви опанували?
- Яке значення має вміння користуватися лабораторним устаткуванням для вирішення дослідницьких проблем?
- Які операції вам удалося виконати легко, а які вміння ще треба відпрацювати?
- Що під час виконання роботи виявилось для вас складним? Поясніть чому.
- Як ви оцінюєте свою роботу? Аргументуйте думку.

§ 4. НАУКОВИЙ ПІДХІД У ХІМІЇ

Жодною кількістю експериментів не можна довести теорію; але достатньо одного експерименту, щоб її спростувати.

Альберт Ейнштейн

Ой, таке ми точно вже вивчали! Але чому ми іноді одержуємо різні результати, виконуючи один і той самий експеримент?

Можливо, ми не звертаємо уваги на всі деталі або створюємо невідповідні умови під час дослідів?

Пригадайте

Що таке спостереження й експеримент і чим вони відрізняються? Складіть діаграму Венна для розрізнення цих понять.

■ Спостереження й експеримент

Поміркуйте

Пригадайте, як, подорожуючи автобусом або автівкою, ви споглядали пейзаж за вікном. Чи можна стверджувати, що ви здійснювали спостереження? А ось ви побачили озеро, яке промерзло лише поблизу берегів, на відміну від повністю замерзлих калюж. У цьому випадку ви споглядали чи спостерігали?

Ми можемо нескінченно довго спостерігати за водою в склянці, але дізнаємося лише про здатність води випаровуватися. Ми не визначимо, за якої температури вона кипить або чи проводить вона електричний струм.

Якщо під час спостереження постають питання або є певна суперечність, то науковці прагнуть перевірити: те, що я спостерігаю, — це завжди так чи це сталося випадково?

Як ми можемо пояснити наші спостереження?

Спочатку слід сформулювати *гіпотезу* (від грец. *hypothesis* — підстава, припущення).

Поміркуйте

Яку гіпотезу ви можете сформулювати щодо різного агрегатного стану води в озері та калюжах, які ви спостерігали під час подорожі?

Прийmemo таку гіпотезу: у калюжі води мало, тому в разі заморозків вона може швидко замерзнути, а для промерзання води в озері потрібно більше часу.

Але будь-яка гіпотеза потребує підтвердження. Для цього ми маємо виконати *експеримент* (від лат. *experimentum* — проба, дослід).

Під час експериментів створюють відповідні умови. Досліджувані об'єкти (речовини) нагрівають або охо-

лоджують, поміщають під прес, змішують з іншими речовинами, діють на них електричним струмом тощо.

Експеримент нерозривно пов'язаний зі спостереженням — зміни, що відбуваються з об'єктом, необхідно спостерігати й фіксувати.

Поміркуйте

Запропонуйте експеримент, який ми маємо здійснити для підтвердження висунутої гіпотези щодо різного агрегатного стану води в озері та калюжах.

Якщо ви вагаєтеся з відповіддю, опис експерименту подано внизу сторінки¹.

Для експерименту нам знадобилися лише холодильник і годинник. Але під час хімічних експериментів виникає потреба дослідження мікроскопічних об'єктів, застосування електричного струму тощо. Наші органи чуття не фіксують ультрафіолетове випромінювання й ще багато чого. Тому для експериментів ми використовуємо різноманітні прилади та пристрої: мікроскоп, вольтметр, лінійку й інше.

---

¹ Оскільки в нашій гіпотезі йдеться про те, що для замерзання різної кількості води потрібний різний час, то ми маємо здійснити експеримент, під час якого будемо охолоджувати зразки води різного об'єму. Наповніть водою невелику форму для льоду та пластикову пляшку. Помістіть їх у морозильну камеру холодильника. Час від часу перевіряйте, у якій посудині вода замерзне швидше.

А для опрацювання результатів експериментів і обчислень хіміки й хімікині часто використовують комп'ютери.

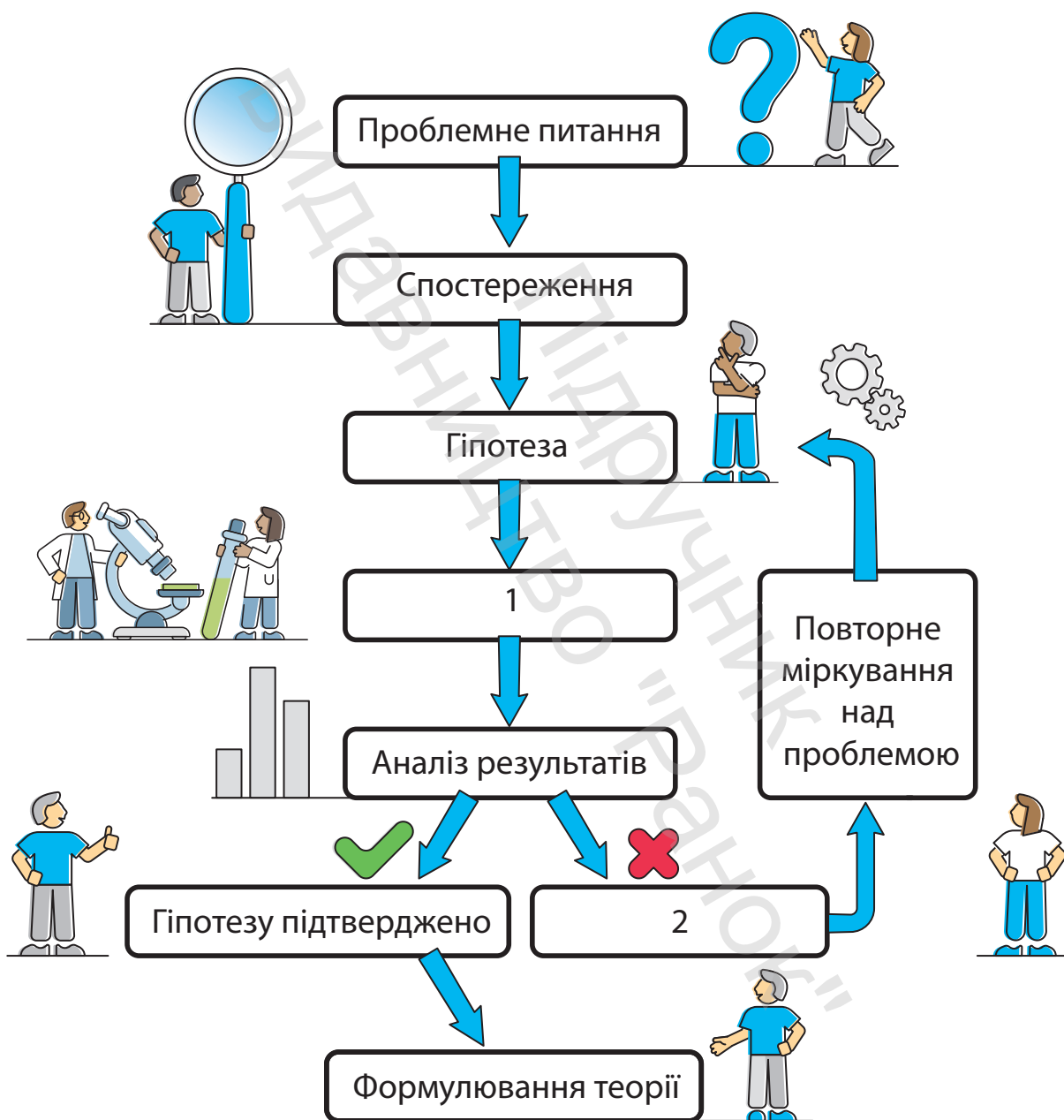

Поміркуйте

Проаналізуйте схему, що ілюструє принцип наукового підходу.

Які етапи позначені на схемі цифрами 1 і 2 відповідно?

Опишіть, як гіпотези перетворюють на теорії.

Дізнайтеся більше

Експеримент може бути реальним і мисленнєвим (уявним).

Гіпотезу про існування найдрібніших частинок речовини — атомів — висловив античний філософ Демокрит саме під час уявного експерименту.

Гіпотеза → теорія → закон

Доведене припущення перестає бути гіпотезою і стає теорією.

Теорія — це комплекс поглядів і думок, що описує, пояснює та передбачає певні явища.

Пригадайте

Про які теорії ви читали чи чули? З якими науками вони пов'язані?

Деякі теорії були спочатку сформульовані й лише потім доведені експериментально, як, приміром, найважливіший у хімії Періодичний закон.

Ґрунтуючись на теоріях, узагальнюючи наявні знання, науковці й науковиці формулюють закони.

Закон формулює істотний, сталий і повторюваний зв'язок між явищами.

Пригадайте

Пригадайте закони природи, які ви вивчали раніше.

У вигляді законів сформульовані майже всі виявлені закономірності в природі. Важливо, що закони не лише пояснюють певні явища, але й мають передбачати їх. Тобто, Ґрунтуючись на законах, можна передбачити

можливість існування явищ або закономірностей без проведення експериментів.

Фіксування результатів вимірювання та протоколювання експериментів

Під час виконання експериментів фіксування результатів є ключовим кроком. Це дає нам можливість аналізувати одержані результати та робити висновки. Чітко зафіксовані результати також важливі для подальших експериментів або для того, щоб інші науковці й науковиці могли перевірити достовірність і надійність одержаних нами результатів.

Основні принципи фіксування та протоколювання результатів експерименту

Точність: записуйте дані так точно, наскільки це можливо. Якщо ви, наприклад, вимірюєте масу, то вказуйте її до останньої цифри, яку показує прилад.

Організація:

використовуйте таблиці для структурування результатів. Це полегшує порівняння даних і розуміння закономірностей.

Характеристика	Реговина		
	1	2	3
Маса, г	12,5	14	
Об'єм, см ³			
Густина, г/см ³			

Чіткість: пишіть розбірливо. Якщо ваші записи важко прочитати, це може призвести до помилок у розумінні результатів.

Характеристика	Густина	Роговина
Густина	142,5	16,75
Маса, кг	0,8	

Дата: 1 грудня 2024 року
Час: 12-30
Досліджуємо виділення кисню.

Детальність: фіксуйте всі важливі деталі, як-от: час, дату, умови експерименту (температура, освітлення тощо).

Запишіть усе устаткування та реагенти, які ви використовували під час роботи.

Устаткування:
Реагенти:

- 1) m_1 (пустої колби) = 154,55 г
- 2) m_2 (колби з роговиною) = 158,37 г
- 3) m_3 (роговини) = $m_2 - m_1 = 3,82$ г

Послідовність: фіксуйте дані в тому порядку, у якому ви їх отримуєте. Не залишайте записування на потім.

Висновки: наприкінці експерименту запишіть свої висновки.
Чи підтверджено гіпотезу результатами, які ви отримали? Якщо гіпотезу спростовано, то далі слід діяти відповідно до алгоритму на схемі наукового підходу (с. 54).

Правильне фіксування результатів і протоколювання експерименту допомагає уникнути плутанини й помилок, які можуть виникнути під час спроби згадати або вгадати дані. Достовірні результати є основою для наукової доброчесності та надійності. Пам'ятайте, що в науці важлива кожна деталь!

■ Робота з інформацією

- 30.** Виявіть спільне й відмінне в поняттях: а) споглядання й спостереження; б) закономірність і гіпотеза; в) гіпотеза й теорія; г) теорія й закон.
- 31.** Опишіть основні принципи фіксування результатів вимірювань і протоколювання експерименту.
- 32.** Інспектор із водопостачання вимірював споживання води в школі. За день він отримав такі результати:

Проаналізуйте діаграму та дайте відповіді на запитання.

1. У який проміжок часу споживання води: а) максимальне; б) мінімальне?

2. Висловіть гіпотезу, чим зумовлене: а) максимальне споживання води в школі; б) мінімальне споживання води.

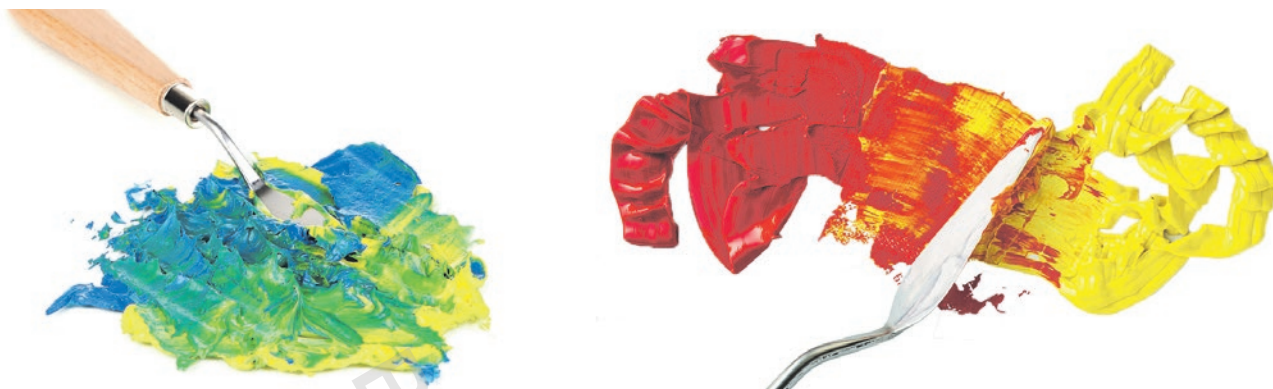
Обговоріть у групах

- 33.** У давні часи люди мало що знали про природу, а їхні пояснення деяких природних явищ сьогодні нам видаються дуже дивними. Дещо про спостереження природи нашими предками збереглося до наших часів у казках, міфах і легендах — це і багатоголові дракони, які дмухають полум'ям, і вичавлювання води з каменя тощо. У казках часто йдеться про мертву та живу воду. Висловіть припущення, яку воду наші предки могли називати мертвою, а яку — живою.

- 34.** Визначте переваги та недоліки в епізодичному й систематичному спостереженнях під час хімічних експериментів.
- 35.** «Щоліта наша шкіра засмагає. Зміна кольору шкіри відбувається, якщо ми певний час перебували на сонці. Причиною засмаги є специфічна дія сонячного світла на шкіру». Визначте в цьому тексті результат спостереження, закономірність і гіпотезу. Чи можливо за цією інформацією сформулювати теорію?

- 36.** Під час малювання ви помічали, що змішуванням синьої фарби із жовтою отримують зелений колір, а жовтої та червоної — помаранчевий.

Чи можна ці результати назвати закономірностями? Яку гіпотезу або теорію можна сформулювати на основі цих спостережень?

- 37.** «Після висихання морської води на шкірі часто залишається тонкий шар солей», — це спостереження чи закономірність? Яку гіпотезу можна сформулювати щодо описаного явища?
- 38.** Уявіть, що ви занурюєте у воду аркуш паперу, губку для миття посуду, дерев'яний гребінець і металеву кульку. Як ці тіла взаємодіють із водою? Що ви спостерігатимете? Яку гіпотезу можна сформулювати? Який експеримент можна запланувати для перевірки вашої гіпотези?
- 39.** Точність результатів вимірювання залежить, зокрема, від шкали на вимірювальних засобах. Зазвичай точність дорівнює половині ціни поділки. Проаналізуйте зображення мірного посуду та визначте їхню точність. Що з-поміж наведеного краще ви-

користовувати для відмірювання рідини об'ємом 75 мл?

40. Учитель хімії запропонував учням і ученицям самостійно визначити густину будь-якої речовини (на вибір). Микола вибрав пісок. Він насипав у попередньо зважену чашку пісок (його маса дорівнювала 5 г), потім висипав речовину з чашки в мірний циліндр (при цьому він нічого не розсипав) і виміряв об'єм (він дорівнював 3,9 мл). Обчисліть, яке значення густини отримав Микола.

Після обчислень Микола знайшов густину піску в довіднику. Вона дорівнювала $2,5 \text{ г/см}^3$. Поясніть, чому Микола не отримав саме такого значення густини, як у довіднику. Як треба було виконати експеримент, щоб отримане значення густини відповідало довідниковому, використовуючи при цьому лише вказане вище обладнання?

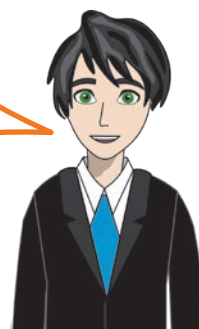
41. Прочитайте епіграф до цього параграфа. Що, на вашу думку, мав на увазі Альберт Ейнштейн?

Тепер я розумію! Спостереження — це коли ми відзначаємо факти, а експеримент — коли ми здійснюємо дослідження за запланованих умов і фіксуємо результати.

Для експериментів ми можемо використовувати різні прилади.

І експериментами ми маємо перевіряти наші гіпотези.

НАВЧАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ № 2 «ВИЗНАЧЕННЯ ГУСТИНИ ТВЕРДОГО ТІЛА ТА СИПКОЇ РЕЧОВИНИ»

[rnk.com.ua/
107423](http://rnk.com.ua/107423)

Що є метою нашої роботи?

Удосконалити вміння: розв'язувати дослідницькі задачі на прикладі визначення густини твердого тіла та сипкої речовини; працювати з лабораторним обладнанням, посудом, речовинами.

Що нам знадобиться?

Обладнання: мірний циліндр, терези.

Речовини: вода.

Матеріали та тіла: будь-яке тіло неправильної форми на вибір (цвях, ключ тощо), пісок або дрібні камінці тощо.

Зверніть увагу!

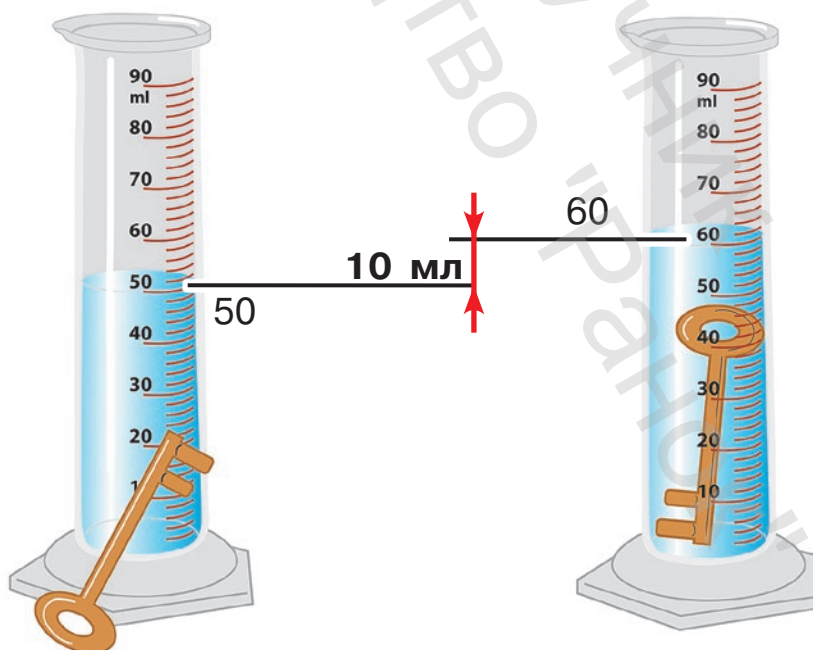
Повторіть правила безпеки та дотримуйтеся їх під час виконання дослідів!

Що ми маємо зробити?

1. Густина речовини обчислюють за формулою:

$$\text{густина} = \frac{\text{маса тіла (речовини)}}{\text{об'єм тіла (речовини)}} \quad \rho = \frac{m}{V}$$

2. Оберіть на власний розсуд об'єкти, густину яких ви будете визначати. Складіть план експерименту.
3. Сформулюйте гіпотезу щодо можливості визначення об'єму досліджуваних об'єктів із використанням мірного циліндра. (Скористайтеся малюнком як підказкою.)

4. Виміряйте масу й об'єм досліджуваних об'єктів. У яких одиницях вимірювання ви отримаєте результати?
5. Обчисліть густини досліджуваних об'єктів.

Для підбиття підсумків роботи обговоріть питання

1. Чи можливо за результатами дослідження зробити висновок щодо того, з яких матеріалів виготовлені досліджувані вами об'єкти?
2. Чи можна визначити об'єм цвяха або ключа, вимірюючи його розміри (довжину, ширину та товщину)?
3. Чи коректно вимірювати об'єм тіла, яке не тоне у воді (наприклад, м'ячик для пінг-понгу), у спосіб, використаний під час цієї роботи? Відповідь обґрунтуйте.
4. Якщо для цього дослідження використати вологий пісок, то чи буде його густина такою самою, як і густина сухого піску? Відповідь обґрунтуйте.
5. Чи можна точно визначити об'єм піску або іншого сипкого матеріалу, насипавши його в пустий мірний циліндр? Відповідь обґрунтуйте.
6. Чи можна визначити густину цукру в такий самий спосіб, як і густину піску в цій роботі?

Рефлексуємо

- Що нового ви дізналися під час виконання дослідження?
- У якій галузі можуть знадобитися вміння визначати густину речовин?

- Які операції вам удалося виконати легко, а які вміння ще треба відпрацювати?
- Що під час роботи виявилось для вас складним? Поясніть чому.
- Як ви оцінюєте свою роботу? Аргументуйте думку.

РЕФЛЕКСУЄМО ЩОДО ТЕМИ «ХІМІЯ. ПЕРШІ КРОКИ»

- Поверніться на початок розділу та прочитайте перелік того, про що ви мали дізнатися (с. 9). Визначте, про що ви довідалися, а про що треба ще пошукати інформацію. І чи справді хіміки й хімікині використовують магію?
- Поділіться своїми думками та враженнями від вивченого з однокласниками й однокласницями.
- Проаналізуйте асоціативний кущ до Розділу 1, який створили для вас автори (с. 68). Чи всі поняття та пояснення вам зрозумілі? Що б ви хотіли додати? Намалюйте (самостійно або в групі) свій асоціативний кущ за вивченим матеріалом.

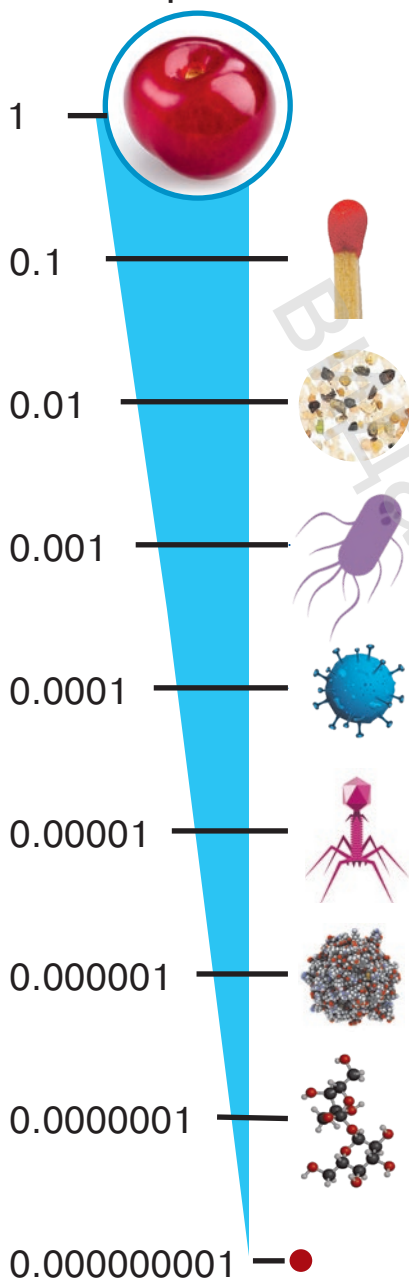

Маркування небезпечних речовин

Знак	Значення	Правила безпеки
	Токсична (отруйна) речовина	Запобігати потраплянню в очі, на шкіру або одяг. Не вдихати випари. Після роботи ретельно вимити руки
	Речовина, небезпечна для здоров'я: <ul style="list-style-type: none"> ■ подразнює дихальні шляхи; ■ може спричинити алергію 	Уникати вдихання випарів і пилу. Використовувати засоби захисту органів дихання
	Вибухонебезпечна речовина	Не нагрівати, не подрібнювати, не терти. Зберігати подалі від відкритого вогню та нагрівних приладів
	Їдка речовина: <ul style="list-style-type: none"> ■ подразнює шкіру та очі; ■ посилює корозію металів 	Працювати в захисних рукавичках. Запобігати потраплянню в очі, на шкіру й одяг. Не вдихати випари та пил
	Легкозаймиста рідина: <ul style="list-style-type: none"> ■ здатна до самозаймання; ■ виділяє легкозаймисті гази 	Не розпиляти, зберігати подалі від відкритого полум'я, іскор, нагрівних приладів
	Небезпечно для водних мешканців	Зберігати лише в упакованні від виробника. Запобігати потраплянню у водойми
	Небезпечно для здоров'я: <ul style="list-style-type: none"> ■ подразнює шкіру та очі; ■ шкідлива в разі ковтання або вдихання 	Поблизу місця роботи не пити, не вживати їжу. Після роботи ретельно вимити руки

Подорож до мікросвіту

Уявіть, що в нас є мікроскоп, у який можна побачити все, що завгодно, та лінійка, якою можна виміряти все: від яблук до атомів. Нумо мандрувати в дивовижний мікросвіт!

На початку нашої подорожі розглянемо звичайну **вишню**. Виміряємо її діаметр і приймемо його за умовну одиницю.

Головка сірника під мікроскопом здається гігантською, хоча вона в 10 разів менша за вишню.

Наступна зупинка в нашій мандрівці — **піщинка**. Її ще можна розгледіти неозброєним оком.

Далі ми занурюємося у світ **бактерій**. Їх можна побачити лише в мікроскоп.

Віруси, які спричиняють захворювання людини, виявляється, значно менші за бактерії!

А **бактеріофаги** — віруси, які заражають бактерії, ще менші.

Молекули білка — це наче блоки конструктора «Лего», з яких побудовані всі живі істоти.

Далі бачимо **молекули цукру**. Чи є щось менше за молекули?

І в кінці нашої подорожі бачимо **атоми**, з яких утворене все, що є у Всесвіті. Атоми такі маленькі, що їх не видно навіть у мікроскоп.

Це була неймовірна подорож! Більше про атоми та молекули ви дізнаєтеся в наступному розділі.

ХІМІЯ. ПЕРШІ КРОКИ

ЩО ТАКЕ ХІМІЯ?

Хімія — природнича наука. Вивчає речовини та їхні властивості

ЗНАЧЕННЯ ХІМІЇ

Для розвитку людства: розуміння світу, створення нових речовин і матеріалів.
Використання в щоденному житті: мийні засоби, ліки, приготування їжі

НАУКОВИЙ МЕТОД

Гіпотеза: припущення, яке потребує перевірки.
Закон: підтверджений взаємозв'язок між явищами

РЕЧОВИНИ

Мають масу та займають певний об'єм.
Приклади: вода, кисень, вуглекислий газ

ЛАБОРАТОРНЕ УСТАТКУВАННЯ

Посуд для здійснення експериментів: колби, пробірки, хімічні склянки.
Посуд для вимірювання: мірний циліндр, мірна склянка тощо.
Інструменти: штатив, нагрівні прилади тощо

СПОСТЕРЕЖЕННЯ Й ЕКСПЕРИМЕНТИ

Спостереження — це фіксування явищ;
експеримент — це контрольоване дослідження.
Відмінності: спостерігач збирає інформацію, експериментатор тестує гіпотези

БЕЗПЕКА

Основні правила: носити захисний одяг, обережно поводитися з реактивами

ФІКСУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

Ведення записів: точність, послідовність, достовірність

РОЗДІЛ 2

ВІД ХІМІЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ДО ХІМІЧНИХ СПОЛУК

У цьому розділі ви дізнаєтеся:

- із чого складаються речовини
- чим відрізняються атоми від молекул
- яка шпаргалка найкраща на контрольних із хімії
- чим відрізняється залізо від борошна
- яку інформацію містить хімічна формула
- як складають формули речовин
- чи багато металів у природі
- як швидко вивчити всі символи хімічних елементів, якщо ви не суперкомп'ютер

Теми довготривалих проєктів Розділу 2

- «Історія хімічного елемента». Підготуйте цікаву інформацію про хімічний елемент (на вибір) для учнів / учениць початкової школи.
- Запропонуйте варіант абетки на кшталт тієї, за якою ви навчалися читати в 1-му класі. Але до кожної літери замість ілюстрації доберіть назву хімічного елемента, хімічний термін або назву хімічного обладнання, що починаються цією літерою.

Хімічна абетка

А Б В Г Г Д Е Є Ж З

Атом Бром

И І І Й К Л М Н О П

Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ

Ь Ю Я

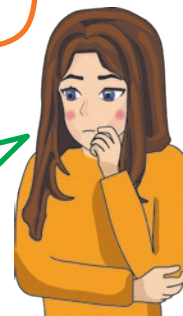
Створіть лепбук на одну з тем

- Хронологія та історія відкриття хімічних елементів.
- Науковці та науковиці, які відкрили найбільше хімічних елементів: історія успіху.
- Походження назв хімічних елементів.

§ 5. АТОМИ ТА ХІМІЧНІ ЕЛЕМЕНТИ

Якщо «атом» у перекладі означає «неподільний», чому тоді говорять, що він має складну будову?

І до чого тут хімічні елементи?

Атоми

Пригадайте

Що ви пам'ятаєте про атоми з попередніх курсів про природу?

Ще понад 2000 років тому люди замислювалися над тим, із чого складаються речовини. Розмірковуючи над цим питанням, давньогрецький філософ Демокрит припустив, що всі речовини мають складатися із частинок із дуже маленькими масами. Він назвав їх атомами, що означає «неподільні».

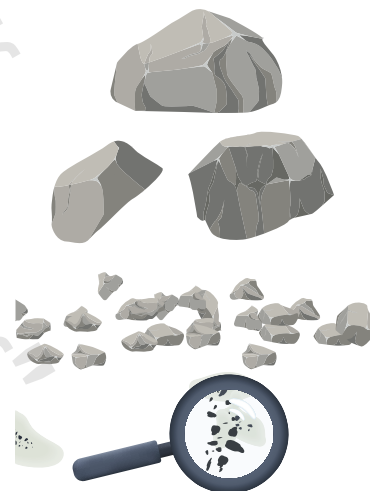

Досліджуємо, моделюємо, проєктуємо

Чи можемо ми підтвердити гіпотезу Демокрита спостереженнями?

Якщо камінь розбити навпіл, то ми бачимо два подібних камені, але вдвічі менших.

Якщо ці камені подрібнити, то отримаємо декілька маленьких камінців.

Якщо розтерти один із дрібних камінців у порошок, то в лупу ми побачимо купу камінців, але значно менших за перший.

Експериментуємо далі: візьмемо крихточку порошку й подрібнимо її. Але в мікроскоп ми все одно побачимо піщинки.

Обговоріть

До якої межі можна дрібнити тіла?

Як можна підтвердити гіпотезу про існування атомів?

Досліджуємо, моделюємо, проєктуємо

Якщо припустити, що камінь можна дробити нескінченно, то врешті-решт цей камінь перетвориться на ніщо, на порожнечу. Але ж ніщо не має маси, і якщо спробувати «зібрати» з нього камінь, то й отримаємо невагому порожнечу. Отже, мають існувати якісь найдрібніші частинки з малою, але певною масою, які розділити вже неможливо. Демокрит назвав ці частинки «атомосами».

rnk.com.ua/
107480

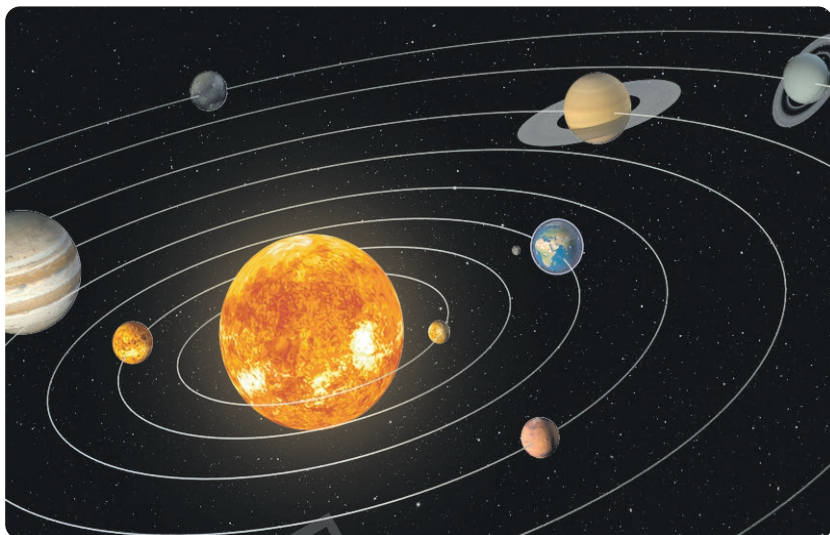

Демокрит

(460–370 рр. до н. е.)
Давньогрецький
філософ

Існування атомів було доведено лише в XIX столітті. Також було встановлено, що атом не є неподільною частинкою. Атом складається з *ядра*, навколо якого є *електрони*.

Ядро будь-якого атома має позитивний електричний заряд, а електрони заряджені негативно. Протилежно заряджені тіла завжди притягуються, тому електрони при-

Мал. 5.1. У Сонячній системі планети обертаються навколо Сонця

Мал. 5.2. Умовне зображення атома

тягуються до ядер, утворюючи навколо них електронну оболонку.

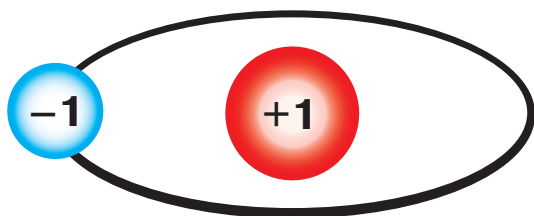

Атоми — це найдрібніші електронейтральні частинки речовини, які складаються з позитивно зарядженого ядра й негативно заряджених електронів навколо нього.

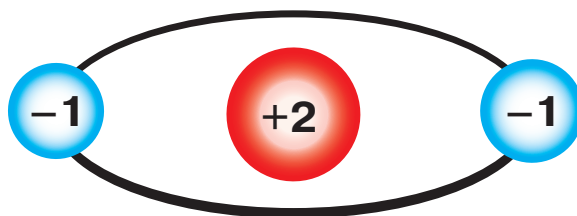
На початку ХХ століття британський фізик Ернест Резерфорд запропонував одну з перших моделей будови атомів. Він порівнював атом із Сонячною системою (мал. 5.1 і 5.2). Але це порівняння дуже приблизне, оскільки атом має складнішу будову, з якою ви ознайомитеся надалі.

Заряд електронів дуже маленький. Частинок із меншим зарядом у природі не знайдено, тому заряд електрона приймають за одиницю заряду (-1), а електрони позначають e^- . Заряд ядер атомів вимірюють у таких самих одиницях, але зі знаком «+».

Якщо заряд ядра атома дорівнює +1, то такий атом містить один електрон (у сумі $+1 - 1 = 0$), а якщо заряд ядра дорівнює +2, то в атомі є два електрони, тощо.

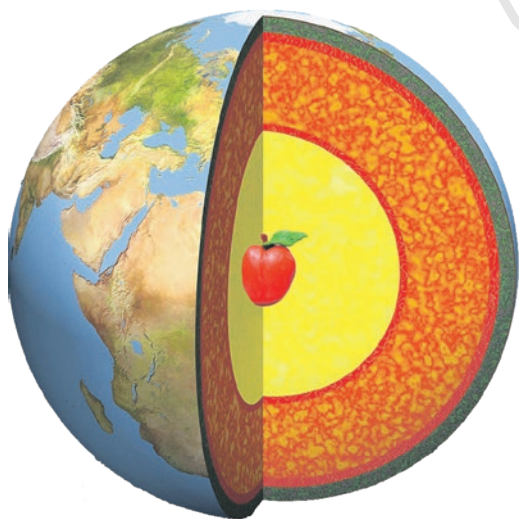

Атом Гідрогену

Атом Гелію

Розміри атомів дуже маленькі — близько 0,0000000001 м, а ядро атома ще менше: його діаметр становить близько 0,0000000000000001 м, тобто в сто тисяч разів менший, ніж діаметр атома.

«Якби ядро атома було розміром із яблуко, то атом був би розміром приблизно з планету Земля». Таке твердження часто використовують для порівняння розмірів атома й атомного ядра. Чи погоджуєтесь ви із цим твердженням?

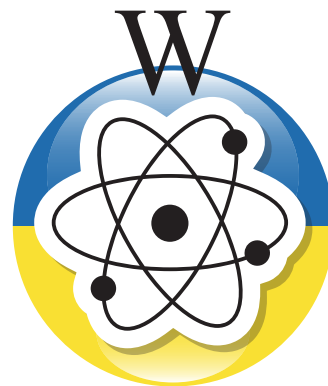
Атоми можна уявити як мініатюрні цеглинки, з яких побудований весь навколишній світ. Вони є основою всіх речовин, що існують у природі. Речовини можуть складатися як з окремих атомів, так і з йонів, що утворюються з атомів, а також з атомів, об'єднаних у молекули.

Атоми, молекули та йони — структурні частинки речовин. Усе, що ми бачимо навколо себе, від краплини води до зорі на небі, складається з атомів, сполучених у різний спосіб.

Дізнайтеся більше

2004 року «запрацював» україномовний розділ інтернет-енциклопедії «Вікіпедія». Перша стаття, яка в ній з'явилася, була «Атом».

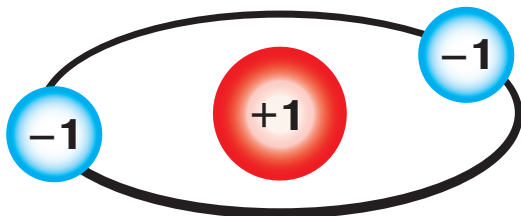

Йони

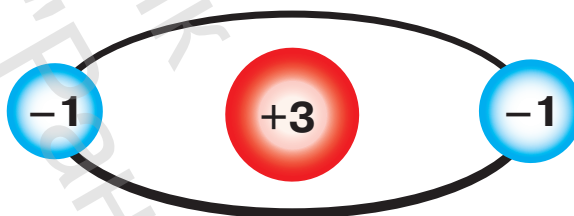
Атоми можуть приєднувати або втрачати електрони, перетворюючись на *йони*: катіони (позитивно заряджені) або аніони (негативно заряджені).

Йони — це одноатомні або багатоатомні частинки, що мають електричний заряд.

Гідроген-аніон із зарядом -1

Катіон Літію із зарядом $+1$

Існують речовини, що складаються не з атомів, а з йонів.

Поняття про хімічні елементи

У Всесвіті існує безліч атомів: однакових і різних. Атоми можуть відрізнятися масою, розміром тощо. Але головна ознака, за якою відрізняють атоми, — це заряд ядра. Саме за ним розрізняють різновиди атомів. Певний різновид атомів називають *хімічним елементом*.

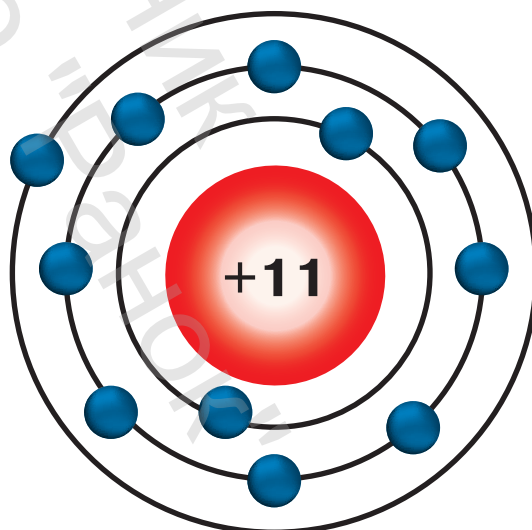

Хімічний елемент — це різновид атомів з однаковим зарядом ядра.

Так, атоми із зарядом ядра $+1$ — це атоми Гідрогену, а із зарядом ядра $+2$ — атоми Гелію. Отже, Гідроген і Гелій — це різні хімічні елементи, які в природі представлені атомами з певним зарядом ядра.

Заряд ядра атома — це найважливіша характеристика хімічного елемента, з якої можна багато дізнатися про будову та властивості атомів і утворених ними речовин.

Атом Натрію

За зарядом ядра можна визначити кількість електронів в атомі хімічного елемента.

Кількість електронів чисельно дорівнює заряду ядра.

Досліджуємо, моделюємо, проєктуємо

Створіть моделі атомів різних хімічних елементів (на вибір): двовимірну (2D-модель) або тривимірну (3D-модель).

Усього на Землі та в космічному просторі виявлено 89 різновидів атомів (хімічних елементів). Ще 29 було одержано науковою спільнотою штучно, але ці хімічні елементи дуже нестійкі й існують упродовж лише кількох секунд від моменту одержання.

Робота з інформацією

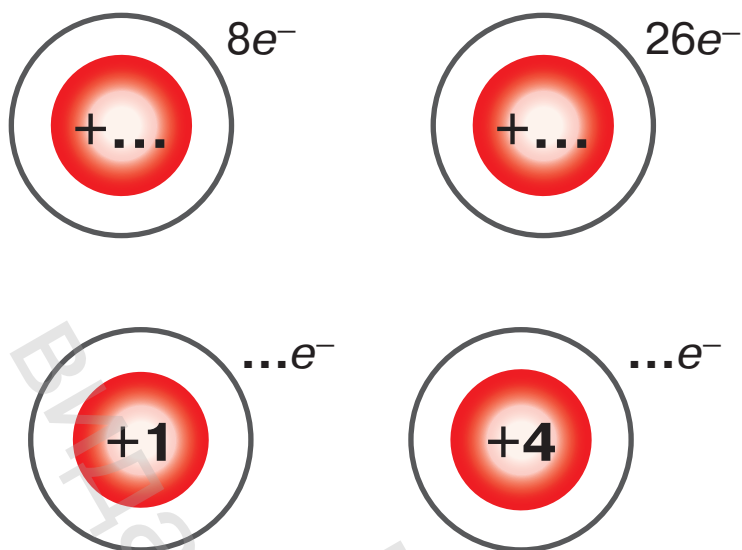
42. Підготуйте розповідь про перший хімічний елемент, який був одержаний штучно, та презентуйте матеріал однокласникам / однокласницям. Які ще елементи добуті штучно й не існують у природі?
43. У складі атомів містяться заряджені частинки, проте атоми є електронейтральними. Чому?

Обговоріть у групах

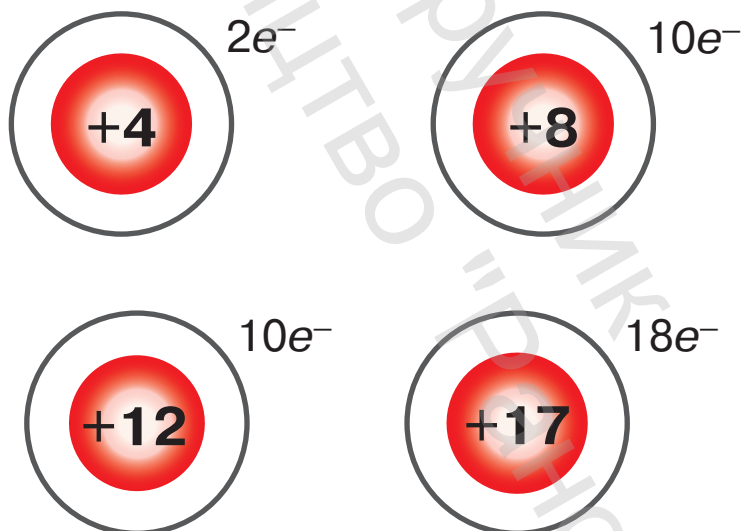
44. Як ви вважаєте, чи може мисленнєвий експеримент Демокрита остаточно довести існування атомів?
45. Існує твердження, що атоми — це спосіб існування хімічних елементів. Обговоріть правильність цього твердження.
46. Поясніть: висновок Демокрита про існування атомів був гіпотезою, теорією чи законом.

47. За зображеними моделями різних видів атомів визначте для перших двох заряд ядра, для двох останніх — кількість електронів.

48. За зображеними моделями різних йонів визначте заряд кожного з них.

49. Визначте, що є спільного та відмінного в поняттях «атом» і «хімічний елемент». Для пояснення складіть діаграму Венна.

50. В одному посібнику з хімії подавалося визначення: «Хімічний елемент — це речовина, усі атоми якої мають один і той самий заряд ядра». Чому це визначення хибне?
51. Якби огірок був частинкою, з якої складалися б речовини, то яку світлину ви підписали би «хімічний елемент», а яку — «атом хімічного елемента»?

Отже, первісне значення «неподільний» для атома було більш філософським, а сьогодні ми розуміємо атом як складну частинку.

Так, атоми складаються з ядра й електронів, що рухаються навколо нього.

Атоми — не лише частинки, але й основні будівельні блоки, які формують увесь навколишній світ!

§ 6. ЗНАЙОМИМОСЯ З ХІМІЧНИМИ ЕЛЕМЕНТАМИ

Чому хімічні елементи мають такі дивні назви? Гідроген, Оксиген... Це науковці їх вигадують?

Чи не краще їх якимось коротше позначати?

Символи та назви хімічних елементів

Усі хімічні елементи мають назви й умовні позначення — символи.

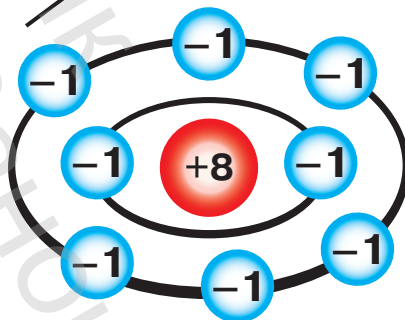
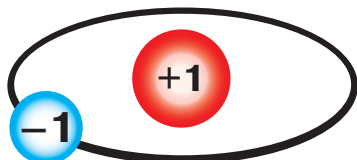
Як символи хімічних елементів використовують в українській мові перші літери їхніх латинських назв.

Хімічний елемент із зарядом ядра атомів +1 називають Гідрогеном, а із зарядом ядра +8 — Оксигеном.

За основу українських назв елементів узято їхні латинські назви.

Назви хімічних елементів записують із великої літери.

Якщо першу літеру в назві елемента вже використано для позначення іншого елемента, то до неї

додають одну з наступних літер, наприклад, символ Гідрогену — **H** (**H**ydrogenium), а символ Гелію — **He** (**He**lium), символ Нітрогену — **N** (**N**itrogenium), а символ Натрію — **Na** (**N**atrium).

Поміркуйте

Який із хімічних елементів, Нітроген чи Натрій, відкрили раніше?

Усі відкриті на сьогодні хімічні елементи зведено в таблицю — Періодичну таблицю (див. форзац).

Символи та назви елементів — це літери хімічної мови. Цією мовою розмовляють усі хіміки й хімікині світу. Вам також потрібно вивчити «алфавіт» хімічної мови (Таблиця 1).

Таблиця 1. Назви та символи деяких хімічних елементів

Українська назва елемента	Латинська назва елемента	Хімічний символ	Вимова у формулі
Алюміній	Aluminium	Al	Алюміній
Аргентум	Argentum	Ag	Аргентум
Барій	Barium	Ba	Барій
Бром	Bromium	Br	Бром
Гідроген	Hydrogenium	H	Аш
Йод	Iodum	I	Йод
Калій	Kalium	K	Калій
Кальцій	Calcium	Ca	Кальцій

Українська назва елемента	Латинська назва елемента	Хімічний символ	Вимова у формулі
Карбон	Carboneum	C	Це
Купрум	Cuprum	Cu	Купрум
Магній	Magnesium	Mg	Магній
Меркурій	Hydrargyrum	Hg	Гідраргірум
Натрій	Natrium	Na	Натрій
Нікол	Niccolum	Ni	Нікель
Нітроген	Nitrogenium	N	Ен
Оксиген	Oxygenium	O	О
Плюмбум	Plumbum	Pb	Плюмбум
Силіцій	Silicium	Si	Силіцій
Сульфур	Sulfur	S	Ес
Ферум	Ferrum	Fe	Ферум
Флуор	Fluorum	F	Флуор
Фосфор	Phosphorus	P	Пе
Хлор	Chlorum	Cl	Хлор
Цинк	Zincum	Zn	Цинк

Походження назв хімічних елементів

Назви хімічним елементам переважно давали науковці, які вперше їх відкривали. Лише елементи, відомі з давніх-давен, мають назви, що склалися історично, і походження цих назв не завжди відоме.

Багато елементів названо з урахуванням їхніх властивостей або властивостей речовин, які вони утворюють.

Гідроген **H** — від *hydro* — вода і *genes* — народжувати, тобто «той, що народжує воду»;
Оксиген **O** — від *oksos* — кислий і *genes* — народжувати, тобто «той, що народжує кислоти».

Бром **Br** — від *bromos* — сморід, смердючий (через запах броду).

Хлор **Cl** — від *chloros* — зелений.

[rnk.com.ua/
107481](http://rnk.com.ua/107481)

Джон Дальтон
(1766–1844)

Увів у хімічну науку
символи хімічних
елементів.

Поміркуйте

У Періодичній таблиці хімічних елементів, що є на форзацах підручника, знайдіть по три приклади хімічних елементів, названих на честь:

- а) науковців / науковиць;
- б) небесних тіл;
- в) географічних об'єктів;
- г) богів або міфологічних героїв.

Назви деяких хімічних елементів пов'язані з мінералами, у яких вони вперше були виявлені:

Алюміній **Al** — від *alumen* — галуни;

Літій **Li** знаходили в різних каменях, тому він отримав назву від *lithos* — камінь;

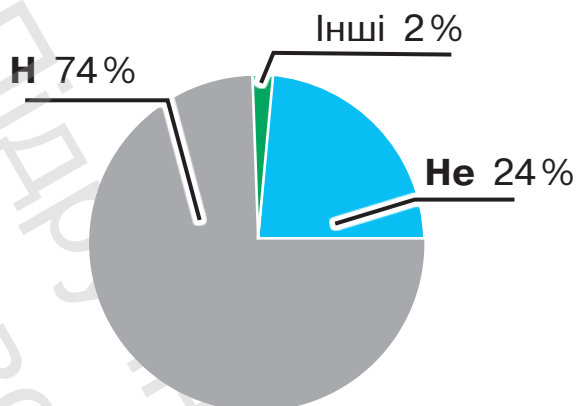
Цирконій **Zr** було знайдено в мінералі циркон.

Поширеність хімічних елементів у природі

Атоми елементів, що трапляються в природі, розподілені в ній дуже нерівномірно.

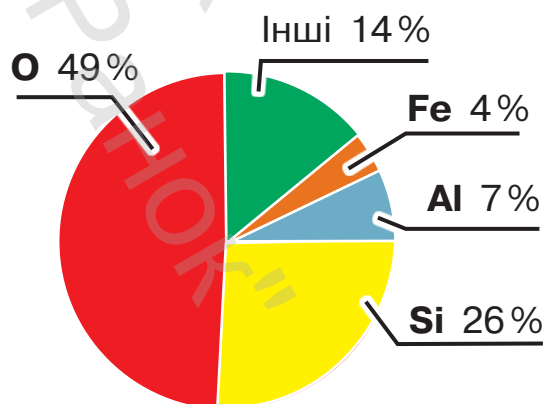
Поширеність хімічних елементів у Всесвіті

У Всесвіті найпоширенішим елементом є Гідроген. У частках від загальної маси атомів у Всесвіті його атоми становлять близько 74%. Близько 24% становлять атоми Гелію. Решта 2% — усі інші хімічні елементи.

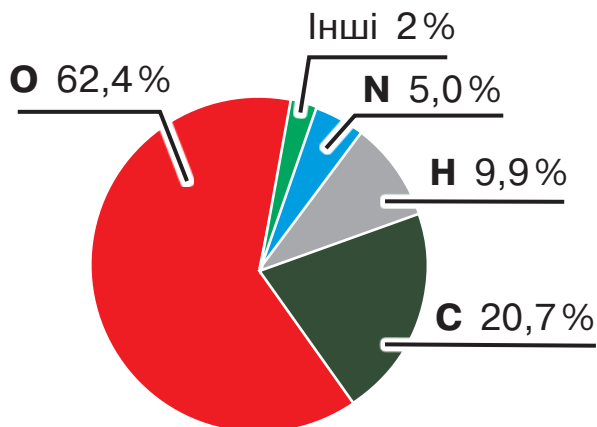
Поширеність хімічних елементів у земній корі

Майже половину маси земної кори становлять атоми Оксигену, а ще чверть — атоми Силіцію. Разом з Алюмінієм і Ферумом вони формують основні сполуки земної кори.

Поширеність хімічних елементів в організмі людини

Живі організми також складаються з атомів різних хімічних елементів. За масою в організмі людини переважають атоми Оксигену, Карбону, Гідрогену та Нітрогену.

Дізнайтеся більше

На початку існування Всесвіту були лише атоми Гідрогену. Із них сформувалися перші зорі. У надрах цих зір утворилися інші хімічні елементи — Гелій, Кальцій, Ферум тощо. Зорі згодом вибухали, а з їхніх атомів утворювалися нові космічні об'єкти, зокрема наша Сонячна система. Усі тіла на Землі складаються з атомів хімічних елементів, які виникли в прадавній зорі. Отже, усі ми є носіями «зоряної спадщини» і в кожному з нас є атоми з прадавньої зорі.

Робота з інформацією

52. Поясніть, чому хімічні елементи називають абеткою сучасної хімічної мови.

53. Як з'являються назви хімічних елементів?

- 54.** Запишіть символи хімічних елементів.
Купрум, Плюмбум, Гідроген, Фосфор, Натрій, Оксиген, Флуор, Ферум.
- 55.** Запишіть назви хімічних елементів, які позначають символами: Mg, Na, Si, Ag, Zn, N. Як вимовляють ці символи?
- 56.** Випишіть із Таблиці 1 усі символи хімічних елементів, що починаються літерою «С».
- 57.** Назвіть три хімічні елементи, найпоширеніші в земній корі. Яку частку від загальної маси земної кори становить решта хімічних елементів?
- 58.** Знайдіть у додаткових джерелах інформацію про історію відкриття та походження назви одного з хімічних елементів, наведених у Таблиці 1. Результати своєї роботи презентуйте в класі.
- 59.** Знайдіть у Періодичній таблиці всі назви хімічних елементів з коренем *-ген*. Висловіть свої припущення щодо походження назв цих елементів.

rnk.com.ua/107433

Голуб Андрій Матвійович

(1918–1977)

Український хімік. Розробляв українську хімічну термінологію, займався питаннями систематики й номенклатури речовин

Інформаційне дослідження

Дізнайтеся з інформаційних джерел значення терміна «хімічна номенклатура».

- 60.** Відкриття деяких хімічних елементів і речовин мали трагічні наслідки, як-от: відкриття Стибію та Калію. Знайдіть інформацію про ці й інші такі випадки та презентуйте її в класі. Які правила безпеки могли бути сформульовані після аналізу наслідків таких відкриттів?
- 61.** Одна з найвідоміших страв італійської кухні — паста карбонара. Знайдіть інформацію, хто такі карбонарії та яке відношення вони мають до назви хімічного елемента Карбон.

Дізнайтеся більше

1875 року хімік Лекок де Буабодран відкрив новий хімічний елемент. У назві цього елемента він вирішив увічнити назву своєї батьківщини — Франції. Він обрав для цього давню назву країни, що походила від назви племен, які її тоді населяли, — Галлія. (Пригадайте, саме галлами були славнозвісні Астерікс і Обелікс.)

Однак деякі історики вважають, що в назві елемента Галій науковець увічнив своє ім'я. Річ у тім, що одним із національних символів Франції є бойовий півень («Галльський півень»), а ім'я першовідкривача співзвучне з французьким словом *le coq*, що також означає «півень».

Обговоріть у групах

- 62.** Обговоріть поширеність хімічних елементів у Всесвіті й земній корі за діаграмами на с. 84. Як ви вважаєте, чому поширеність елементів у земній корі дуже відрізняється від поширеності їх у Всесвіті?

- 63.** Чи можна за діаграмою «Поширеність хімічних елементів в організмі людини» на с. 85 визначити хімічні елементи, які обов'язково мають бути в харчових продуктах нашого раціону?
- 64.** За Таблицею 1 обговоріть, як утворили символи названих хімічних елементів.
Карбон, Калій, Кальцій, Фосфор, Флуор, Ферум, Магній, Меркурій, Хлор.
- 65.** Символами хімічних елементів можна скласти слова англійською мовою. Приміром, англійською «вода» можна скласти із символів Вольфраму, Астату й Ербію (WAtEr). Запропонуйте інші слова англійською (або іншими мовами з латинським алфавітом), які можна скласти із символів хімічних елементів.

Отже, символи хімічних елементів — це наче короткі «підписи», що допомагають нам швидко їх ідентифікувати. Це ніби абетка хімічної мови.

Так, багато назв елементів пов'язані з міфологією, географією та відомими особистостями.

Завдяки хімії ми сьогодні «занурилися» в історію, міфологію, філологію тощо та дізналися багато цікавого!

§ 7. ПЕРІОДИЧНА ТАБЛИЦЯ ЕЛЕМЕНТІВ

Мені здається, що назви хімічних елементів, про які ми щойно дізналися, я десь бачила.

Так, у нашому кабінеті хімії на стіні висить Періодична система хімічних елементів.

О, так нам потрібно вивчити всю цю таблицю?! Цікаво, чому вона така важлива?

Періодична таблиця: перелік відомих хімічних елементів чи щось більше?

Ми вже згадували про Періодичну таблицю хімічних елементів, а зараз ознайомимось з нею детальніше.

		Ti=50	Zr=90	?=180.		
		V=51	Nb=94	Ta=182		
		Cr=52	Mo=96	W=186		
		Mn=55	Rh=104,4	Pt=197,4		
		Fe=56	Ru=104,4	Ir=198		
		Ni=Co=59	Pt=106,6	Os=199.		
		Cu=63,4	Ag=108	Hg=200		
H=1		Be=9,4	Mg=24	Zn=65,2	Cd=112	
		B=11	Al=27,4	?=68	Ur=116	Au=197?
		C=12	Si=28	?=70	Sn=118	
		N=14	P=31	As=75	Sb=122	Bi=210?
		O=16	S=32	Se=79,4	Te=128?	
		F=19	Cl=35,5	Br=80	I=127	
Li=7	Na=23	K=39	Rb=85,4	Cs=133	Tl=204	
		Ca=40	Sr=87,6	Ba=137	Pb=207.	
		?=45	Ce=92			
		?Er=56	La=94			
		?Yt=60	Di=95			
		?In=75,5	Th=118?			

Мал. 7.1. Перший варіант Періодичної таблиці (1869 р.) містив лише 63 хімічні елементи

На момент створення Періодична таблиця містила лише 63 елементи — саме стільки їх було відкрито на той час (мал. 7.1, с. 89).

Із відкриттям нових елементів вона доповнювалася новими даними. Сьогодні в Періодичній таблиці 118 хімічних елементів. Утім науковці й науковиці не можуть однозначно сказати, скільки всього хімічних елементів може існувати.

Поміркуйте

Чому на певному етапі розвитку хімії постала потреба класифікувати хімічні елементи?

Запропонуйте ознаки, за якими можна їх класифікувати.

Періодичну таблицю можна вважати своєрідним переліком хімічних елементів. Проте це не лише перелік. Періодична таблиця відображає класифікацію хімічних елементів — Періодичну систему хімічних елементів, що ґрунтується на Періодичному законі.

У Періодичній таблиці можна виявити багато закономірностей, про які ви дізнаєтеся під час вивчення хімії.

■ Структура Періодичної таблиці ■

Графічний варіант Періодичної системи хімічних елементів має вигляд таблиці (див. форзац). Елементи в ній розміщені в певному порядку — за збільшенням зарядів ядер атомів.

Кожний елемент має свій порядковий номер, і цей номер чисельно дорівнює заряду ядра атомів цього хімічного елемента.

Найпоширеніша в усьому світі форма Періодичної таблиці — довгоперіодна (або просто «довга»), яку рекомендує використовувати міжнародна спілка IUPAC.

У такому варіанті таблиці хімічні елементи об'єднано в 7 періодів і 18 груп.

У Періодичній таблиці всі хімічні елементи об'єднані в *періоди* — горизонтальні ряди елементів

Вертикальні стовпчики хімічних елементів називають *групами*

Номери груп

Періоди	Групи																	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1	H Гідроген Водень																	He Гелій
2	Li Літій	Be Берилій											B Бор	C Карбон Вуглець	N Нітроген Азот	O Оксиген Кисень	F Флуор Фтор	Ne Неон
3	Na Натрій	Mg Магній											Al Алюміній	Si Силіцій	P Фосфор	S Сюльфур Сірка	Cl Хлор	Ar Аргон
4	K Калій	Ca Кальцій	Sc Скандій	Ti Титан	V Ванадій	Cr Хром	Mn Манган	Fe Ферум Залізо	Co Кобальт	Ni Нікел Нікель	Cu Купрум Мідь	Zn Цинк	Ga Галій	Ge Германій	As Арсен	Se Селен	Br Бром	Kr Криптон
5	Rb Рубідій	Sr Стронцій	Y Ітрий	Zr Цирконій	Nb Ніобій	Mo Молибден	Tc Технецій	Ru Рутеній	Rh Родій	Pd Паладій	Ag Аргентум Срібло	Cd Кадмій	In Індій	Sn Станум Олово	Sb Стібій	Te Телур	I Йод	Xe Ксенон
6	Cs Цезій	Ba Барій	*La Лантан	Hf Гафній	Ta Тантал	W Вольфрам	Re Реній	Os Осмій	Ir Ірідій	Pt Платина	Au Аурум Золото	Hg Меркурій Ртуть	Tl Талій	Pb Плюмбум Свинць	Bi Бісмут	Po Полоній	At Астат	Rn Радон
7	Fr Францій	Ra Радій	**Ac Актиній	Rf Резерфордій	Db Дубній	Sg Сибгоргій	Bh Борій	Hs Гасій	Mt Майтнерій	Ds Дармштадтій	Rg Рентгеній	Cn Коперніцій	Nh Нігоній	Fl Флеровій	Mc Московій	Lv Ліверморій	Ts Теннессин	Og Оганесон

Номери періодів

Лантаноїди

Актиноїди

58	Ce Церій	59	Pr Празеодим	60	Nd Неодим	61	Pm Прометій	62	Sm Самарій	63	Eu Європій	64	Gd Гадоліній	65	Tb Тербій	66	Dy Диспрозій	67	Ho Гольмій	68	Er Ербій	69	Tm Тулій	70	Yb Іттербій	71	Lu Лютецій
90	Th Торій	91	Pa Протактиній	92	U Уран	93	Np Нептуній	94	Pu Плутоній	95	Am Америцій	96	Cm Кюрі	97	Bk Берклій	98	Cf Каліфорній	99	Es Ейнштейній	100	Fm Фермій	101	Md Менделєєв	102	No Нобелій	103	Lr Лоуренцій

У нижній частині таблиці окремо розміщені лантаноїди й актиноїди. Ці елементи розташовані після Лантану (№ 57) й Актинію (№ 89) і формально належать до третьої групи

Дізнайтеся більше

IUPAC (*International Union of Pure and Applied Chemistry*) — міжнародна спілка з фундаментальної та прикладної хімії. Ця спілка, зокрема, приймає рішення про присвоєння назв новим хімічним елементам, а також правила складання назв речовин.

У групи об'єднано хімічні елементи з подібними властивостями.

Кожний елемент має свою «адресу» в Періодичній таблиці: порядковий номер, номер групи та періоду. До прикладу, елемент Оксиген має порядковий номер 8, розміщений у 2-му періоді, 16-й групі.

Характеристики елементів, наведені в Періодичній таблиці, — це порядковий номер, відносна атомна маса тощо (мал. 7.2).

Мал. 7.2. Характеристика хімічних елементів у Періодичній таблиці

Металічні та неметалічні елементи

У хімії, як і в багатьох інших науках, взаємозв'язок між тілами, явищами або процесами часто ґрунтується на певних протилежностях. Про одну з важливих

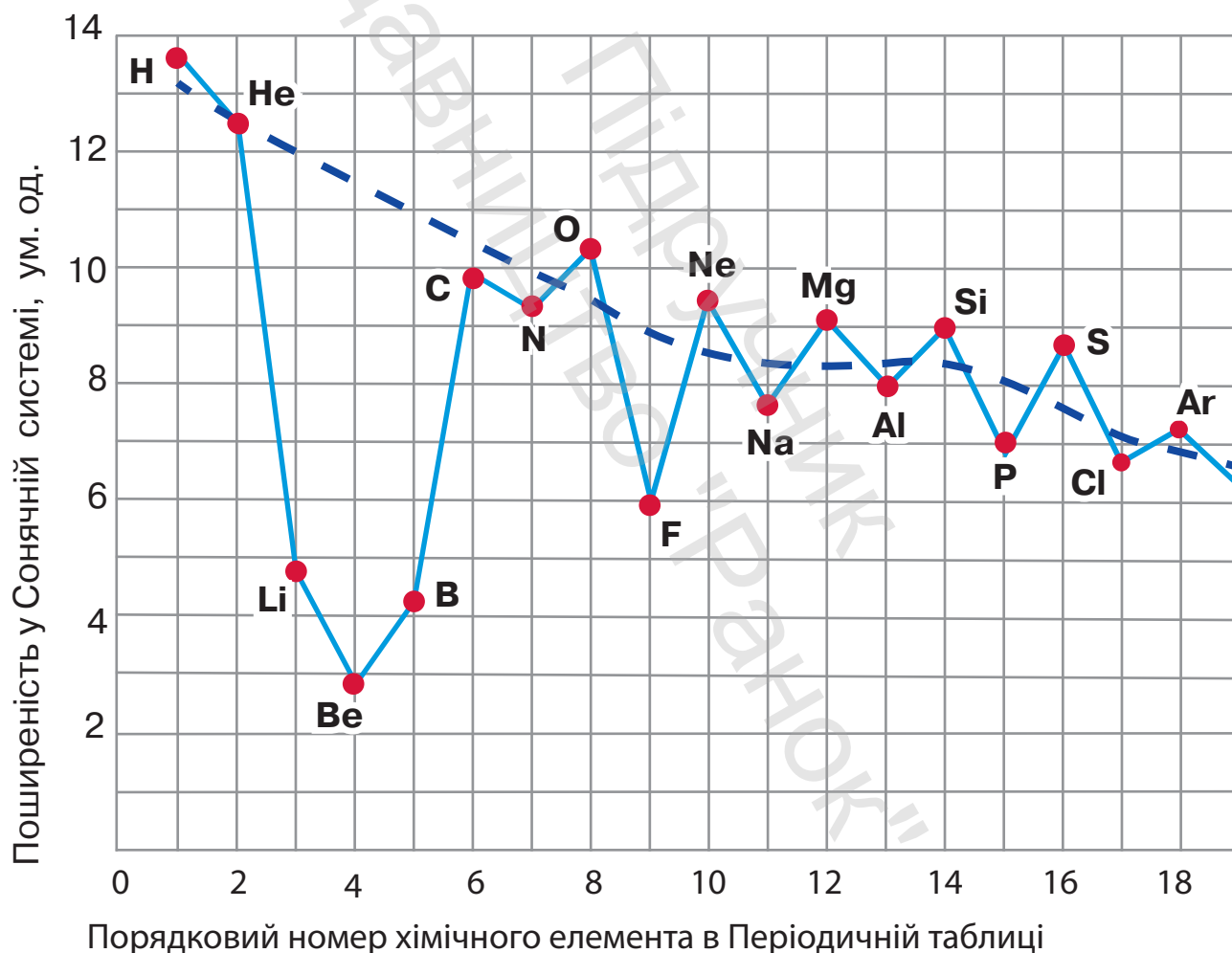

Робота з інформацією

- 66.** Про що можна дізнатися з Періодичної таблиці?
- 67.** Скільки хімічних елементів міститься: а) у третьому періоді; б) у п'ятому періоді?
- 68.** Запишіть символи та назви хімічних елементів: а) другого періоду; б) 14-ї групи.
- 69.** Із наведеного переліку випишіть назви неметалічних елементів.
Гідроген, Аурум, Йод, Плюмбум, Аргентум, Сульфур, Вольфрам, Оксиген, Нітроген, Станум, Бром, Калій.
- 70.** Визначте й запишіть по п'ять прикладів металічних і неметалічних елементів.
- 71.** Для того, щоб описати місце хімічного елемента в Періодичній таблиці, досить указати номери періоду й групи, у яких він розміщений, а також його порядковий номер. Запишіть символи хімічних елементів.
Гідроген, Карбон, Фосфор, Ферум, Плюмбум, Хлор, Цинк, Меркурій.
Опишіть їхнє місце в Періодичній таблиці.
- 72.** Як за допомогою Періодичної таблиці визначити заряд ядра атома? Визначте заряд ядер атомів Карбону, Нітрогену, Хлору та Кальцію.
- 73.** Знайдіть у Періодичній таблиці хімічний елемент із зарядом ядра +79. Запишіть його символ і назву. Скільки електронів в атомах цього хімічного елемента?

- 74.** У додаткових джерелах знайдіть інформацію про інші варіанти графічних зображень Періодичної системи хімічних елементів. Створіть ілюстровану доповідь.
- 75.** Знайдіть у Періодичній таблиці на форзаці приклади хімічних елементів, які добуті штучно й не існують у природі. Запишіть їхні порядкові номери та назви.
- 76.** Андрій і Софія вирішили дізнатися більше про поширеність хімічних елементів у Сонячній системі та знайшли графік для елементів із порядковими номерами від 1 до 18.

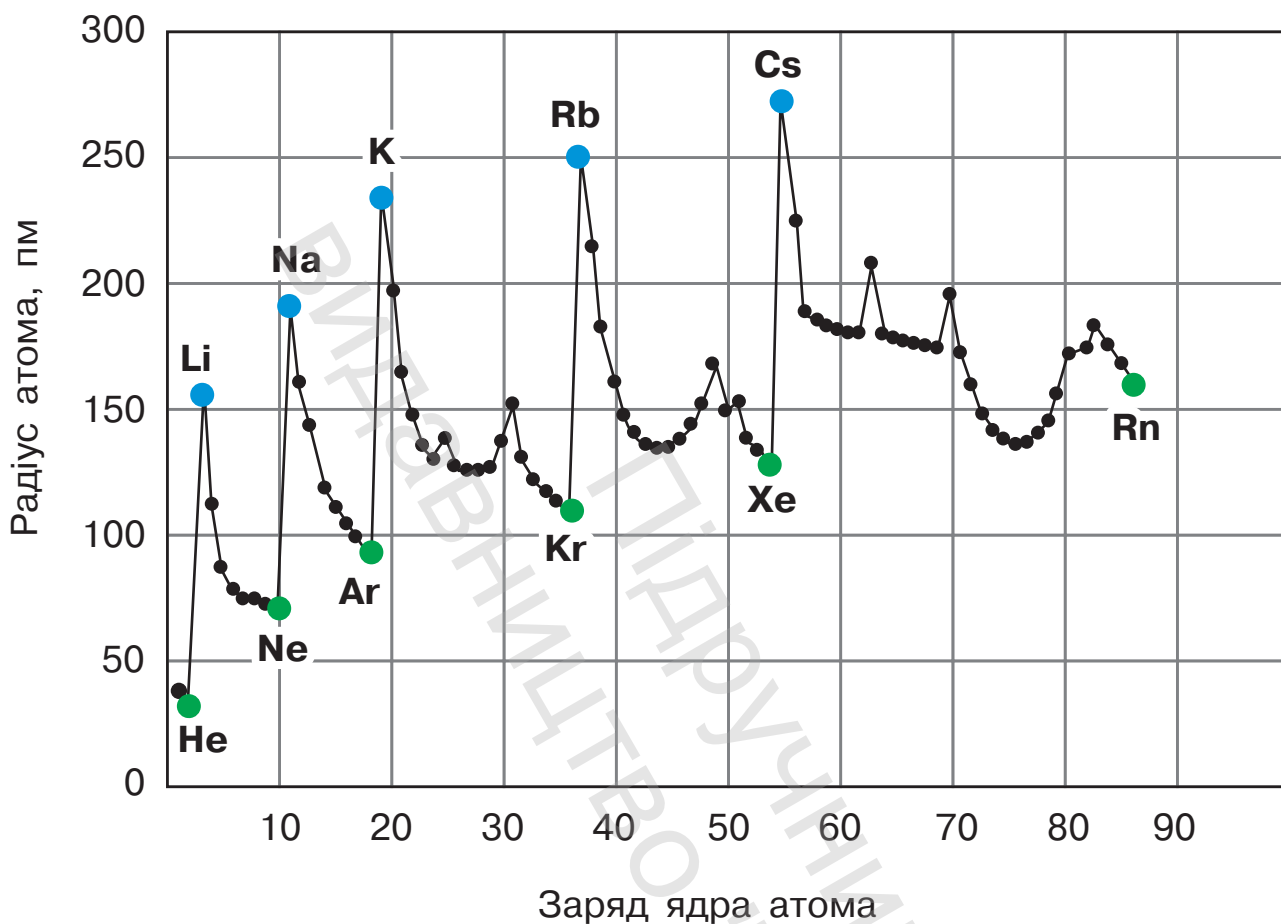

1. За графіком визначте й запишіть окремо символи неметалічних та металічних хімічних елементів у порядку зменшення їхньої поширеності в Сонячній системі. Порівняйте свій результат із результатами однокласників / однокласниць.
2. Софія звернула увагу на те, що поширеність деяких хімічних елементів суттєво відхиляється від умовної лінії тренду на графіку (позначена синім пунктиром). Які, на вашу думку, хімічні елементи привернули увагу дівчини?
3. Андрій порівняв поширеність деяких хімічних елементів із порядковими номерами й виявив цікаву закономірність. Проаналізуйте частину графіка, що відповідає хімічним елементам третього періоду, починаючи від Натрію (порядковий номер 11) до Аргону (порядковий номер 18). У чому, на вашу думку, полягає закономірність?

■ Обговоріть у групах

- 77.** На графіку (с. 97) наведено залежність величин радіусів атомів хімічних елементів від заряду ядра атома. Проаналізуйте графік і обговоріть питання.
1. Радіуси атомів на графіку подано в пікометрах (пм). Дізнайтеся, яку частку метра становить ця одиниця довжини.
  2. Атом якого хімічного елемента має найменший радіус, а якого — найбільший?
  3. Як змінюються радіуси атомів хімічних елементів у межах одного періоду, до прикладу, третього?

4. Як змінюються радіуси атомів хімічних елементів у межах однієї групи, наприклад, першої або вісімнадцятої?
5. Чи однакова залежність зміни радіусів атомів хімічних елементів третього й четвертого періодів?

78. У хіміків і хімікинь є традиція складати казки з використанням назв хімічних елементів. Прочитайте одну з таких казок.

«У дивовижній країні Хіміленд жив хлопчик Нікол. Він був допитливим і любляв пригоди. Одного дня він вирушив у подорож до гори Аргон, щоб знайти магічне срібло, яке, за легендами, може здійснювати бажання.

Нікол узяв із собою кращого друга — веселого й жвавого собаку на ім'я Гелій. Дорогою вони потоваришували з котом Кальціумом, який може перетворюватися на кістку, та совою Оксиген, яка літає в повітрі та дає всім корисні поради.

Коли Нікол і Гелій дісталися підніжжя Аргону, вони побачили, що міст через річку Ксенон пошкоджений. Але Нікол знайшов

довгі міцні гілки дерева Ферум і полагодив міст.

На другому березі річки друзі зустріли ворожу пташку Йод, яка сказала їм: «Плюмбум на вас! Ви ніколи не знайдете срібло». Але Нікол відповів: «Ми не боїмося тебе, Йоде! Ми знайдемо срібло й здійснимо нашу мрію!».

Мандрівники дісталися вершини гори, де знайшли печеру, наповнену сяючим сріблом. Але раптом з'явилася хранителька скарбу — королева Золота. Вона сказала: «Ви сміливі й розумні, тому я виконаю ваше бажання».

Нікол попросив про мир і щастя для всіх мешканців Хімленду. Королева Золота посміхнулася та підкинула вгору срібні камінці.

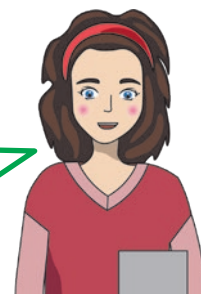
Друзі повернулися додому, і відтоді в їхній країні панували мир і радість».

1. Чому, на вашу думку, автор саме так назвав своїх героїв?
2. Назвіть окремо металічні та неметалічні хімічні елементи, про які йшлося в казці.
3. Які зі згаданих хімічних елементів розміщені:
  - а) у 2-й групі Періодичної таблиці;
  - б) у 18-й групі;
  - в) у 4-му періоді?
4. Знайдіть у тексті казки назви речовин.
5. Складіть свою казку з використанням назв хімічних елементів.

Зараз я бачу, що розміщення елементів у Періодичній таблиці не випадкове.

І що цікаво, елементи можуть бути металічними та неметалічними, їх можна розрізнити за допомогою цієї таблиці!

§ 8. ХІМІЧНІ ФОРМУЛИ РЕЧОВИН

Тепер ми знаємо символи хімічних елементів. Чи можемо ми використовувати їх для описування речовин?

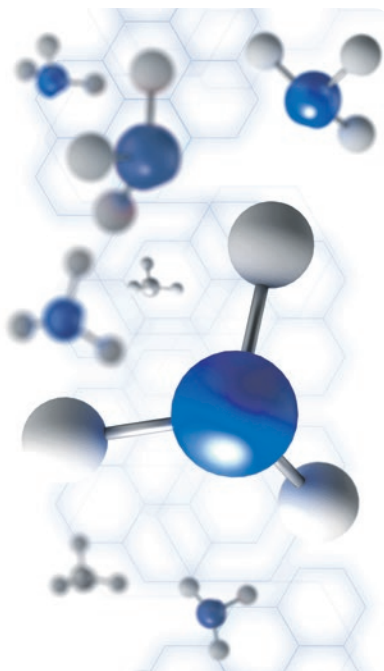
Чи можна із цих символів створити щось на кшталт слів або фраз?

Пригадайте

Пригадайте вимову хімічних символів за Таблицею 1 на с. 81–82.

Молекули

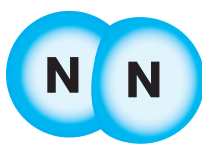
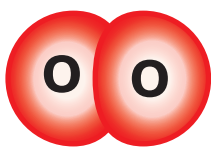

Атоми є «будівельним матеріалом», із якого утворені структурні частинки всіх речовин. Часто атоми сполучаються один з одним у певному порядку за допомогою особливих хімічних зв'язків, утворюючи молекули.

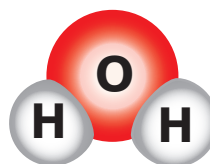

Молекула — це найдрібніша частинка речовини, яка здатна існувати самостійно і яка є носієм властивостей речовини.

У молекулах різних речовин може сполучатися різна кількість атомів:

молекули кисню й азоту складаються з двох атомів

молекули води та вуглекислого газу — з трьох атомів

Хімічні формули

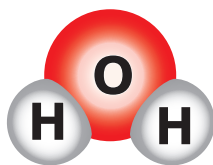
Молекули не обов'язково завжди позначати графічними моделями. Відтоді, як хімічні знання відтворювалися алхіміками у вигляді міфічних сюжетів, минуло кілька століть. За цей час хімічна мова дуже змінилася. Ви вже ознайомилися з «буквами» хімічної мови — символами хімічних елементів. Ці «літери» можуть складатися в «слова» — хімічні формули.

Хімічна формула — це умовний запис складу речовини з використанням символів хімічних елементів і індексів.

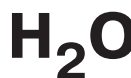
Хімічними формулами записують склад речовин.

Запишемо хімічну формулу води. Молекула води складається з двох атомів Гідрогену H та одного атома Оксигену O.

Модель молекули води

Хімічна формула води

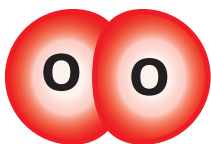
індекс

Цифру 2 в хімічній формулі води називають *індексом*. Він позначає кількість атомів Гідрогену в молекулі води. Індекс записують маленькою цифрою праворуч від символу хімічного елемента, до якого він належить.

У складі молекули води є один атом Оксигену, але индекс 1 зазвичай не пишуть. Якщо праворуч від символу хімічного елемента індексу немає, то мають на увазі, що в молекулі є лише один атом цього елемента.

Розгляньмо моделі молекул і хімічні формули речовин:

кисень O_2

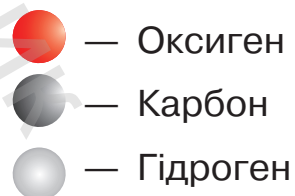
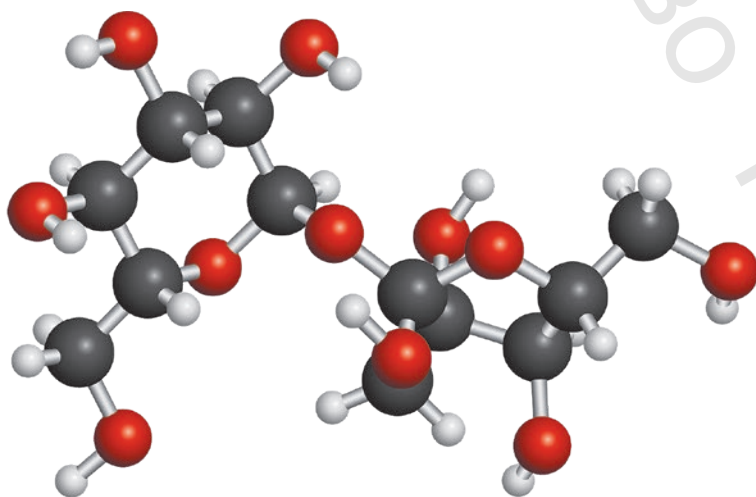

азот N_2

вуглекислий газ CO_2

За такими правилами можна скласти формули складніших за будовою молекул. До прикладу, у молекулі сахарози (основному складникові цукру) — 12 атомів Карбону, 22 атоми Гідрогену й 11 атомів Оксигену.

Модель молекули сахарози

Хімічна формула сахарози

Поміркуйте

Схарактеризуйте спільне й відмінне між моделлю молекули речовини та її хімічною формулою. Для пояснення складіть діаграму Венна.

Дізнайтеся більше

У хімії використовують різні моделі для відображення будови молекул речовин.

У **сферичних (напівсферичних)** моделях молекул атоми-кульки розташовані впритул. Такі моделі доцільно використовувати для молекул, що складаються з невеликої кількості атомів.

У **кулестрижневих** моделях атоми-кульки з'єднують стрижнями, які відображають хімічні зв'язки. Такі моделі зручніші для молекул із великою кількістю атомів.

Сьогодні віртуальні моделі молекул створюють за допомогою комп'ютерних програм.

rnk.com.ua/
107482

Йєнс-Якоб Берцеліус
(1770–1848) Творець
сучасної хімічної мови

Читаємо хімічні формули

Щоб читати хімічні формули, слід правильно вимовляти символи хімічних елементів (табл. 1, с. 81–82), до прикладу:

H_2O — аш два о;

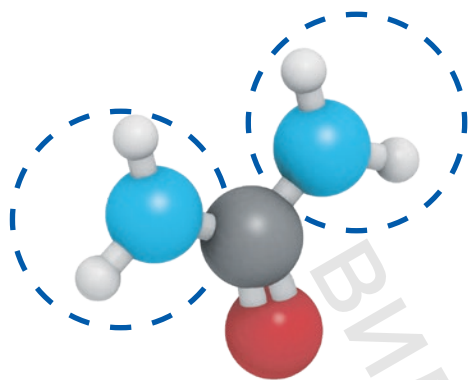
CO_2 — це о два;

NaHCO_3 — натрій аш це о три;

H_2SO_4 — аш два ес о чотири;

FeCl_2 — ферум хлор два.

Часто у складі речовин містяться групи атомів, що повторюються кілька разів. Для зручності в хімічних формулах ці групи записують у дужках, а кількість груп вказують індексом за дужками.

Молекула сечовини складається з одного атома Карбону, одного атома Оксигену, двох атомів Нітрогену та чотирьох атомів Гідрогену.

Можна записати формулу сечовини як CON_2H_4 .

Утім у молекулі можна виявити дві однакові групи атомів — групи NH_2 .

З урахуванням наявності двох однакових груп, формулу сечовини записують так: $\text{CO}(\text{NH}_2)_2$.

Індекс за дужками стосується всіх атомів, узятих у дужки. Такі формули читають із називанням числа груп, наприклад:

$\text{CO}(\text{NH}_2)_2$ — це о ен аш два двічі;

$(\text{NH}_4)_2\text{SO}_4$ — ен аш чотири двічі ес о чотири;

$\text{Fe}(\text{NO}_3)_3$ — ферум ен о три тричі;

$\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$ — кальцій три пе о чотири двічі;

$\text{NaAl}(\text{OH})_4$ — натрій алюміній о аш чотири рази.

Хімічна формула речовини дає інформацію про її *якісний* і *кількісний* склад, тобто показує, атоми яких елементів і в якій кількості містяться в речовині.

Поміркуйте

Що розуміють під якісним складом речовин, а що — під кількісним?

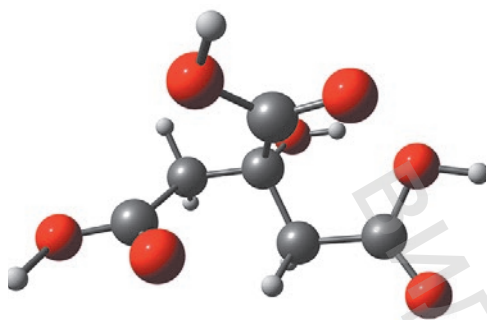
Робота з інформацією

- 79.** Який запис називають хімічною формулою? Для чого потрібні хімічні формули?
- 80.** Що означає індекс у хімічній формулі?
- 81.** Яку інформацію про структурну частинку речовини «зашифровано» в хімічній формулі? «Розшифруйте» такі формули: CO_2 , N_2O , O_3 , NaHCO_3 , H_2SO_4 , $\text{Al}_2(\text{SO}_4)_3$.
- 82.** Прочитайте формули речовин: O_2 (кисень), H_2 (водень), Fe (залізо), CaCO_3 (крейда, мармур), NaNO_3 (натрієва селітра), Na_2CO_3 (сода), H_2O_2 (перекис водню), HNO_3 (нітратна кислота), $\text{H}_2\text{C}_2\text{O}_4$ (щавлева кислота), $\text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6$ (глюкоза), K_2CO_3 (поташ), $\text{Ca}(\text{OH})_2$ (гашене вапно).
- 83.** Запишіть формули речовин, які вимовляються так:
а) калій два ес о чотири; б) купрум о; в) плюмбум це о три; г) купрум о аш двічі; д) аргентум два о; е) алюміній ен о три тричі.

Обговоріть у групах

- 84.** Іноді хімічні формули неправильно розуміють, тому що індекс 1 не записують. Чи справді він не потрібний?

1. Розгляньте математичне рівняння: $1x + 2y = 3$. Чи потрібна в цьому записі цифра «1»?
2. Порівняйте й обговоріть два переліки інгредієнтів салату: «огірок і два помідори» й «один огірок і два помідори». Чи приготуєте ви різні салати за цими описами?

85. На малюнку зображено модель молекули лимонної кислоти, яка міститься в більшості фруктів і ягід. Хімічна формула лимонної кислоти — $C_6H_8O_7$. За моделлю її молекули визначте, кульками якого кольору позначено кожний хімічний елемент.

Он як! Хімічні формули — це хімічні слова, що записані символами хімічних елементів. Саме хімічні формули «розповідають» нам про склад речовин.

Це неймовірно! Ми можемо використовувати ці «слова» для розуміння й описування хімічних сполук!

НАВЧАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ № 3 «ПОРІВНЯННЯ ФІЗИЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ МЕТАЛІВ І НЕМЕТАЛІВ»

rnk.com.ua/
107424

Що є метою нашої роботи?

Порівняти властивості речовин.

Удосконалити вміння: спостерігати й описувати явища та процеси; розмірковувати, робити висновки на основі спостережень і власного досвіду; працювати з лабораторним обладнанням, посудом, речовинами; представляти результати дослідження в запропонований спосіб.

Що нам знадобиться?

Зразки металів (залізо, алюміній, мідь, цинк тощо) і неметалів (сірка, графіт, активоване вугілля тощо) або світлини зразків речовин (ртуть, бром, хлор тощо) чи відео про ці речовини, металева пластина або стрічка, парафін або пластилін, металева, пластикова та дерев'яна палички, склянка, вода.

Обладнання: спиртівка, прилад для визначення електропровідності.

Зверніть увагу!

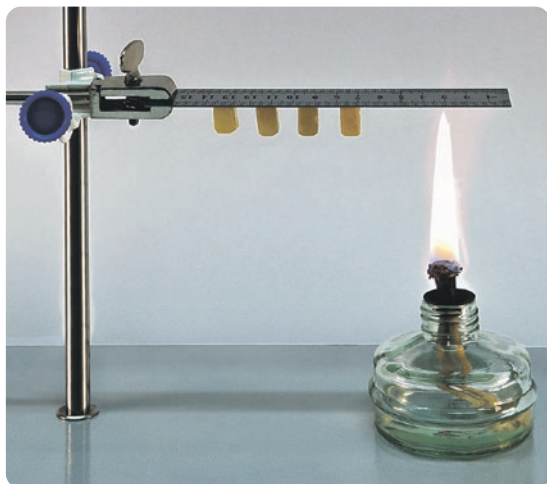
Повторіть правила безпеки та дотримуйтеся їх під час виконання дослідів!

Що ми маємо зробити?

1. Грунтуючись на власному досвіді, сформулюйте гіпотезу: які властивості можуть бути спільними для всіх металів, а які — для неметалів, а також як відрізняються спільні властивості металів і неметалів.
2. Розгляньте наявні у вас зразки речовин (або їхні світлини, або відео про них).
3. Для кожного зразка відзначте наявність металічного блиску, колір.
4. Для виданих зразків визначте, є речовина крихкою чи гнучкою (пластичною, ковкою). Для цього зразки можна обережно випробувати молотком.

Результати дослідження оформіть у зошиті у вигляді таблиці.

Характеристика речовини	Речовина		
Наявність металічного блиску			
Колір			
Крихкість (пластичність, ковкість)			

5. Дослідіть, як поширюється теплота в металах.
На нижній частині металевої стрічки закріпіть невеличкі шматочки парафіну або пластиліну та нагрівайте стрічку з одного кінця (див. малюнок). Зафіксуйте час і послідовність відпадання зразків.

6. Порівняйте теплопровідність різних матеріалів на прикладі металевої, пластикової та дерев'яної паличок. До початку досліду сформулюйте гіпотезу щодо теплопровідності матеріалів, які ви досліджуватимете. Запишіть її. Якби можна було виготовити такі палички із сірки або взяти графітний стержень з олівця, то чи відрізнялися б спостереження? Занурте палички в склянку з гарячою водою та випробуйте пальцями їхні верхні кінчики (теплі вони чи холодні) за 1 хвилину та за 5 хвилин.

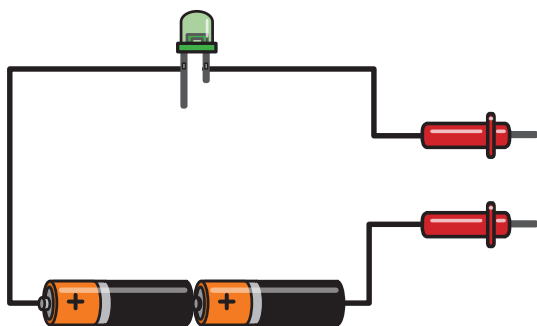
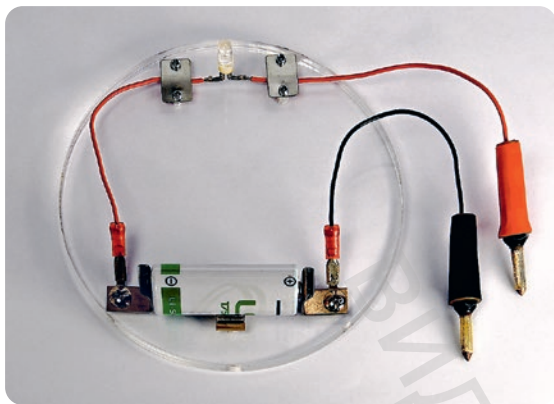
Обережно, склянка може бути гарячою!
Результати спостережень оформте в зошиті в таблицю.

Матеріал	Гарячий / негарячий	
	за 1 хвилину	за 5 хвилин

Чи підтвердилася висунута вами гіпотеза? Якщо ні, то висловіть судження щодо чинників, яких ви не врахували.

7. Визначте, чи проводять електричний струм наявні у вас зразки. Для цього можна використати спеціальний прилад (готовий або виготовлений власноруч за зображеною схемою¹).

Результати спостережень запишіть у зошиті в таблицю.

Речовина	Чи проводить електричний струм

Які висновки ми маємо зробити?

- Поясніть результати випробування зразків речовин молотком. Які висновки можна зробити щодо їхньої крихкості, пластичності або ковкості?
- Поясніть результати експерименту з визначення теплопровідності матеріалів.
- Чи всі метали, які ви випробували, проводять електричний струм?

¹ Зверніть увагу! У цьому приладі треба використовувати одну батарейку з напругою щонайменше 3 В або дві батарейки по 1,5 В.

Для підбиття підсумків роботи обговоріть питання

1. Поясніть ваші спостереження в пункті 5: чому парафінові (пластилінові) кульки відпадали від металевої стрічки саме в такій послідовності.
2. Виявіть ознаки для класифікації речовин на метали та неметали.
3. Які ознаки є спільними для металів? Для неметалів?

Рефлексуємо

- Що нового ви дізналися під час виконання дослідження?
- Де вам можуть знадобитися вміння, які ви опанували?
- Чи стикалися ви з такими операціями в щоденному житті?
- Які операції вам удалося виконати легко, а які вміння ще треба відпрацювати?
- Що під час виконання роботи виявилось для вас складним?
- Як ви оцінюєте свою роботу?

§ 9. МЕТАЛИ ТА НЕМЕТАЛИ – ПРОСТІ РЕЧОВИНИ

Ми знаємо, що вода рідка,
а залізо тверде. Але чому вони
такі різні?

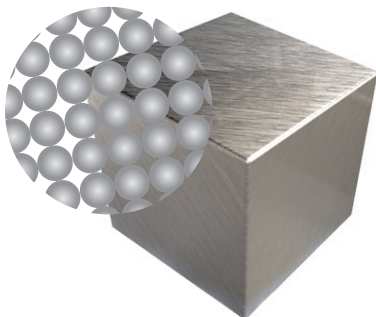
Так, і чому деякі речовини,
як-от кисень, є газами? Чому вони
не такі, як метали?

І як металічні та неметалічні хімічні
елементи співвідносяться з металами
й неметалами, які ми досліджували?

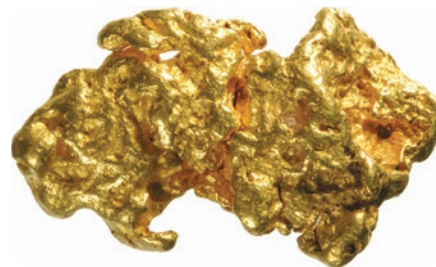
Метали

Метали — залізо, алюміній, цинк, магній, золото, свинець і інші — відрізняються від неметалів характерним металічним блиском, ковкістю, вони добре проводять електричний струм і теплоту. Метали утворені металічними хімічними елементами.

У металах атоми не утворюють молекул, тому формули металів записують, зазначаючи лише символ хімічного елемента, з атомів якого утворений метал.
Метали — речовини атомної будови.

Золото (Au) — м'який, пластичний метал жовтого кольору з характерним блиском. Золото є рідкісним, а тому дорогоцінним металом.

Мідь (Cu) — метал червоного («мідно-червоного») кольору. Добре проводить теплоту й електрику.

Алюміній (Al) — сріблясто-білий ковкий метал, добре формується й розкатується у фольгу. Легкий (має невелику густину), тому його використовують для виготовлення літаків.

Залізо (Fe) — метал сірого кольору. Добре проводить електричний струм і теплоту, притягується магнітом. Пластичний, добре піддається куванню.

Ртуть (Hg) — сріблясто-білий важкий метал. Це єдиний метал, який за кімнатної температури рідкий.

Цинк (Zn) — крихкий сірий метал. Захищає залізо від корозії (іржавіння), тому часто використовують оцинковане залізо (покрите тонким шаром цинку).

rnk.com.ua/
107436

**Кошкін Володимир
Мойсейович**

(1936–2011)

Досліджував вплив домішок
на властивості металів

Калій (K) — дуже м'який метал, ріжеться ножом. Він такий активний, що вибухає в разі контакту з водою.

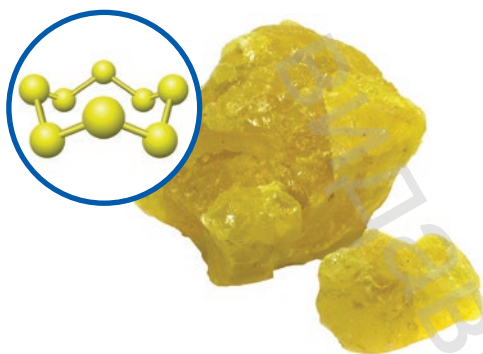
Неметали

Неметали утворені атомами неметалічних хімічних елементів. На відміну від металів, неметали не мають металічного блиску (за винятком йоду та графіту). У твердому стані неметали зазвичай крихкі й руйнуються від удару, погано проводять електричний струм і теплоту. За кімнатної температури неметали можуть перебувати в різних агрегатних станах.

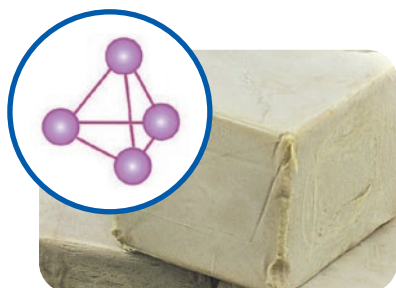
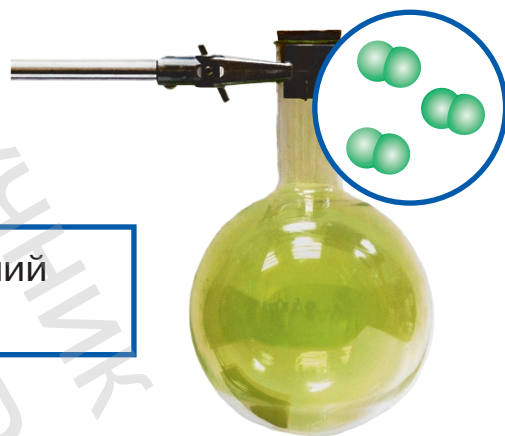
Більшість неметалів є речовинами молекулярної будови, тобто складаються з молекул, як уже відомий вам кисень (O_2). Їхні формули записують із зазначенням складу молекули.

Існують неметали атомної будови. Їхні формули записують, зазначаючи лише символ хімічного елемента, з атомів якого складається речовина. Наприклад, алмаз і графіт, які складаються з атомів Карбону — С.

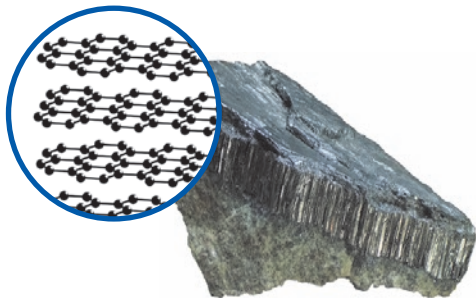

Сірка (S_8) — крихка речовина жовтого кольору, складається з восьмиатомних молекул.

Хлор (Cl_2) — жовто-зелений отруйний газ.

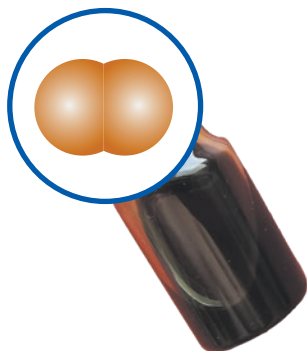
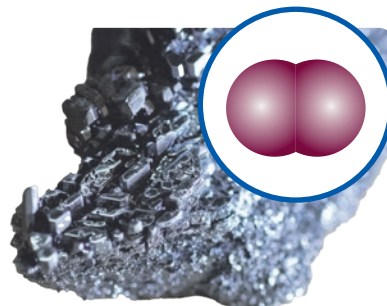

Білий фосфор (P_4) — крихка отруйна речовина, займається навіть від теплоти людського тіла.

Графіт (С) — жирна на дотик крихка тугоплавка речовина з металічним блиском, проводить електричний струм, проте набагато гірше за метали.

Йод (I_2) — сіра крихка речовина з фіолетовим металічним блиском. У разі незначного нагрівання переходить у газоподібний стан, минаючи рідкий (сублімує), утворюючи фіолетові випари.

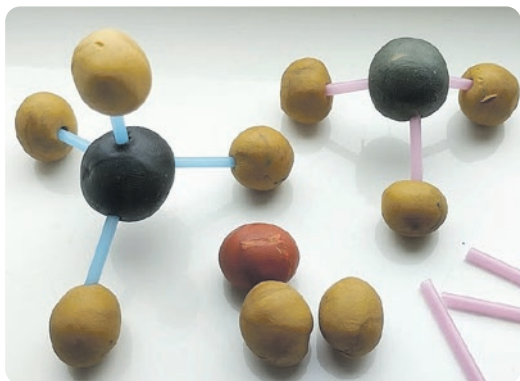
Бром (Br_2) — темно-червона важка рідина, яка за кімнатної температури легко випаровується.

Досліджуємо, моделюємо, проєктуємо

Використовуючи різнокольоровий пластилін, виготовте моделі молекул кисню, бромю, сірки, азоту, хлору.

Знайдіть в інтернет-джерелах 3D-модель молекули сірки. Чи схожа на неї ваша модель? Чим саме? Чи все ви врахували під час моделювання цієї молекули?

Чіткої межі між металами та неметалами не існує. Наприклад, йод і графіт, — неметали, але обидва мають металічний блиск, а графіт, хоч і слабо, але проводить електричний струм.

Для визначення належності речовини до групи металів чи неметалів слід брати до уваги всі її фізичні властивості в сукупності, а також її будову та хімічні властивості.

Дізнайтеся більше

У Львівській області розташоване одне з найбільших у світі джерел сірки — Язівське родовище. Від 1956 року тут добували сірку відкритим способом (без шахт). Сьогодні величезний котлован заповнений водою (Яворівський кар'єр). Можливо, невдовзі він стане чудовим місцем для відпочинку.

Прості речовини

Мабуть, ви помітили, що для позначення певного металу або неметалу використовують символ лише одного хімічного елемента. Незважаючи на будову (молекулярну чи атомну), кожен метал і неметал утворені одним хімічним елементом, що характерне для простих речовин.

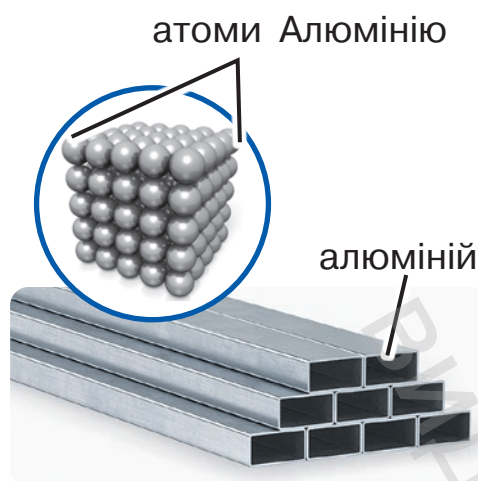

Речовина, утворена одним хімічним елементом, є **простою**.

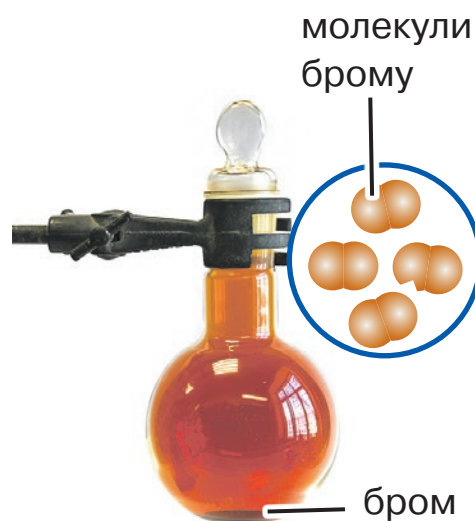
Назви деяких простих речовин відрізняються від назв хімічних елементів, що їх утворюють, проте в більшості випадків назви простих речовин і хімічних елементів збігаються.

За правилами сучасної української хімічної номенклатури, назви хімічних елементів пишуть із великої літери, а назви речовин — із маленької.

Речовина алюміній складається з атомів Алюмінію

Речовина бром складається з молекул, кожна з яких утворена двома атомами Броду

У Таблиці 2 наведено назви простих речовин, утворених деякими хімічними елементами.

Таблиця 2. Хімічні елементи й утворені ними прості речовини

Назва хімічного елемента	Назва простої речовини	Формула простої речовини	Агрегатний стан (за кімн. t)	Метал чи неметал
Алюміній	алюміній	Al	Твердий	Метал
Аргентум	срібло	Ag	Твердий	Метал
Барій	барій	Ba	Твердий	Метал
Бром	бром	Br ₂	Рідкий	Неметал
Гідроген	водень	H ₂	Газуватий	Неметал

Назва хімічного елемента	Назва простої речовини	Формула простої речовини	Агрегатний стан (за кімн. t)	Метал чи неметал
Йод	йод	I_2	Твердий	Неметал
Калій	калій	K	Твердий	Метал
Кальцій	кальцій	Ca	Твердий	Метал
Карбон	алмаз	C	Твердий	Неметал
	графіт	C	Твердий	Неметал
Купрум	мідь	Cu	Твердий	Метал
Магній	магній	Mg	Твердий	Метал
Меркурій	ртуть	Hg	Рідкий	Метал
Натрій	натрій	Na	Твердий	Метал
Нітроген	азот	N_2	Газуватий	Неметал
Оксиген	кисень	O_2	Газуватий	Неметал
	озон	O_3	Газуватий	Неметал
Плюмбум	свинець	Pb	Твердий	Метал
Силіцій	силіцій	Si	Твердий	Неметал
Сульфур	сірка	S_8	Твердий	Неметал
Ферум	залізо	Fe	Твердий	Метал
Фосфор	фосфор	P_4	Твердий	Неметал
Флуор	фтор	F_2	Газуватий	Неметал
Хлор	хлор	Cl_2	Газуватий	Неметал
Цинк	цинк	Zn	Твердий	Метал

Слід розрізняти поняття «проста речовина» й «хімічний елемент». Речовини й хімічні елементи характеризуються різними властивостями.

Для речовин характерні агрегатний стан, колір, густина тощо. А властивості хімічних елементів — це властивості їхніх атомів: будова (розміри) тощо.

rnk.com.ua/
107483

Роберт Бойль
(1627–1691)

Першим висловив гіпотезу про можливість атомів сполучатися в молекулу

Дізнайтеся більше

Хоча поняття про найдрібніші частинки речовини й термін «атом» існують ще з античних часів, термін «молекула» в хімічній мові з'явився порівняно недавно.

Роберт Бойль найдрібніші частинки речовини назвав «корпускулами», що латиною означає «маленьке тіло» або «частинка». За півстоліття ці частинки стали називати «масовими частинками» або «мас-корпускулами». А оскільки латиною «маса» вимовляється як «молес», то слово «моле-скорпускула» із часом скоротилося до «молекула».

Робота з інформацією

86. Які фізичні властивості спільні для всіх металів?
87. Визначте, чи є спільні властивості для неметалів.
88. Випишіть із Таблиці 2 хімічні елементи, назви яких відрізняються від назв простих речовин, які вони утворюють. Розподіліть їх у два стовпчики: металічні та неметалічні елементи.

Обговоріть у групах

- 89.** Як відрізнити метал від неметалу? Зважаючи на опис йоду та графіту в тексті параграфа, обґрунтуйте, чому вони неметали.
- 90.** Порівняйте властивості металів і неметалів, заповнивши таблицю в зошиті.

Властивість	Метали	Неметали
Температури плавлення та кипіння		
Чи здатні проводити теплоту й електричний струм?		
Пластичність (гнучкий, ковкий чи крихкий)		
Розчинність у воді		

- 91.** Як ви вважаєте, чому деякі прості речовини називають інакше, ніж хімічні елементи, з атомів яких вони складаються?
- 92.** На сьогодні відомо 118 хімічних елементів. Чи можна стверджувати, що на сьогодні відомо 118 простих речовин?
- 93.** Доведіть або спростуйте думку про те, що 118 хімічних елементів утворюють лише 118 простих речовин.
- 94.** Сірка складається з молекул, що містять по 8 атомів Сульфуру, а в графіті окремі молекули виділити неможливо. Яку із цих речовин легше розплавити?

95. Визначте, що є спільного та відмінного в поняттях «проста речовина» й «хімічний елемент»? Для пояснення складіть діаграму Венна.

96. За інформацією, наведеною в таблиці, поясніть походження назв днів тижня англійською.

Метал	Планета	День тижня
Золото	Сонце	Sunday (Sun)
Срібло	Місяць	Monday (Moon)
Залізо	Марс	Tuesday (германський бог війни Tiw)
Ртуть	Меркурій	Wednesday (германський бог Woden)
Олово	Юпітер	Thursday (германський бог Thor)
Мідь	Венера	Friday (скандинавська богиня Freyja)
Свинець	Сатурн	Saturday (римський бог Saturnus)

97. Алхіміки позначали відомі на той час хімічні елементи астрологічними символами. У Середньовіччі було відомо сім планет і сім металів: золото, срібло, мідь, залізо, олово, свинець і ртуть. Чому б не об'єднати їх у пари? Так золото співвідносили із Сонцем, срібло — з Місяцем, мідь — із Венерою тощо. Зважаючи на це, поясніть походження української назви хімічного елемента, що утворює ртуть.

Чому, на вашу думку, назва хімічного елемента, що утворює золото, походить від імені богині ранкової зорі Аврори, яка приносить світло іншим богам і людям?

98. Із-поміж описаних властивостей речовин визначте, які з них характерні для алюмінію, а які — для кисню: а) твердий за кімнатної температури; б) газуватий за кімнатної температури; в) рідкий за кімнатної температури; г) блискучий; д) безбарвний; е) крихкий; ж) гнучкий; з) добре проводить електричний струм; к) діелектрик; л) швидко нагрівається.

99. У деяких випадках для щільного (як кажуть, «намертво») з'єднання металевих виробів не досить використання клеїв, заклепок або інших з'єднувальних матеріалів. Так, щоб з'єднати підшипник із валом у випадку, якщо радіус вала й отвору підшипника однакові, використовують сильне нагрівання та / або сильне охолодження (скрапленням азотом).

Обговоріть, для чого в цьому випадку використовують нагрівання, а для чого — охолодження, та чи буде таке зчеплення справді міцним.

100. Здавна в помешканнях глиняні або кам'яні печі використовують не лише для приготування їжі, а й для обігріву.

Сьогодні радіатори опалення виготовляють з іншого матеріалу. З якого саме?

Пригадайте результати вашого дослідження теплопровідності металів. Обговоріть і визначте правильність тверджень:

- радіатори опалення виготовляють із пластику, тому що він довше, ніж камінь, зберігає високу температуру гарячої води;
- радіатори опалення виготовляють із пластику, оскільки він швидше, ніж камінь, передає теплоту від гарячої води опалювальному приміщенню;
- радіатори опалення виготовляють із металу, оскільки він довше, ніж камінь, зберігає теплоту гарячої води;
- радіатори опалення виготовляють із металу, оскільки він швидше, ніж камінь, передає теплоту від гарячої води опалювальному приміщенню;
- радіатори опалення виготовляють із металу або з пластику залежно від середньої температури навколишнього повітря в регіоні.

Зараз я розумію, що метали та неметали — це прості речовини, але вони істотно відрізняються за властивостями.

Так, метали зазвичай тверді, проводять теплоту й електричний струм, а неметали — це гази, рідини або тверді речовини, більшість із яких не проводять електричний струм.

Тепер ми краще розуміємо, як властивості речовин визначають використання їх у нашому житті.

§ 10. СКЛАДНІ РЕЧОВИНИ

Ми вже знаємо про прості речовини. Але як їх відрізнити від тих, що мають складну будову?

Так, і чи всі складні речовини утворені з молекул? Може, у них є ще складніші частинки?

Можливо, є класифікація, яка допоможе нам розібратися у світі простих і складних речовин?..

Пригадайте

Що таке атоми, молекули та йони (за § 5)?

Складні речовини

У природі існує безліч речовин, вони відрізняються складом і будовою. Речовини за складом поділяють на прості та складні.

Речовина, утворена кількома хімічними елементами, є **складною**.

До складних речовин належать відомі вам кухонна сіль, сода, цукор, вода, оцтова кислота й багато

інших. Складних речовин у природі існує значно більше, ніж простих.

Поміркуйте

Сформулюйте гіпотезу, яка пояснює, чому складних речовин існує набагато більше, ніж простих.

Складні речовини утворені різною кількістю хімічних елементів:

- двома (метан CH_4 , кварц SiO_2 , вуглекислий газ CO_2);
- трьома (сода Na_2CO_3 , мармур CaCO_3 , сульфатна кислота H_2SO_4);
- чотирма (малахіт $(\text{CuOH})_2\text{CO}_3$);
- п'ятьма (сіль Мора $(\text{NH}_4)_2\text{Fe}(\text{SO}_4)_2$).

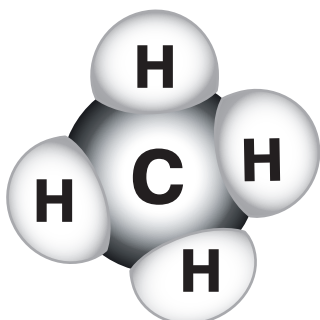
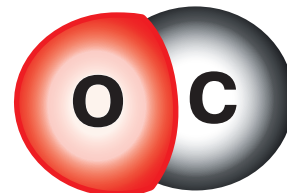
Інформаційне дослідження

Відомі речовини, у складі яких міститься понад десять хімічних елементів! Знайдіть в інтернет-джерелах інформацію про такі речовини.

■ Частинки в складі хімічних сполук ■

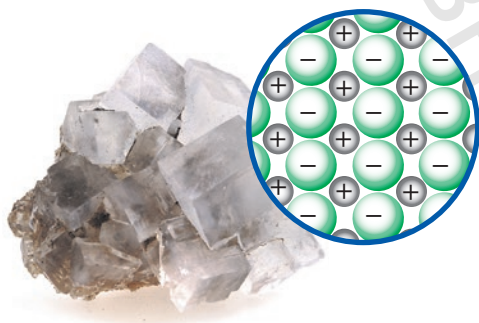
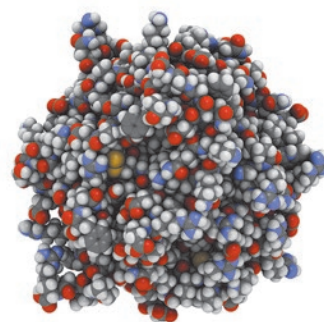
Молекули, атоми та йони — це частинки, із яких складаються речовини. Досліджуючи прості речовини, ви вже дізналися, що вони можуть бути утворені з окремих атомів або молекул. Складні речовини також можуть складатися з молекул. Це — речовини *молекулярної будови*. Складні речовини, утворені атомами та / або йонами, є речовинами *немолекулярної будови*.

Молекули чадного газу складаються з двох атомів двох різних хімічних елементів: Карбону й Оксигену.

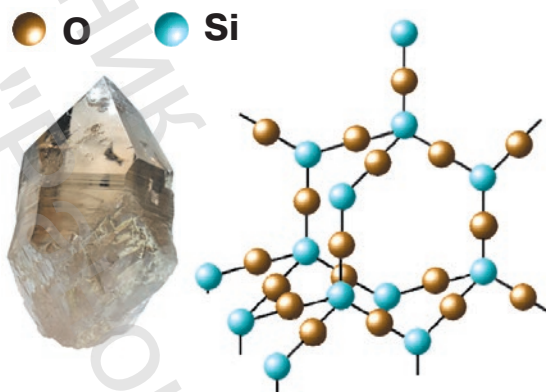
У молекулах метану (складника природного газу) — п'ять атомів двох різних хімічних елементів: Карбону й Гідрогену.

Молекули білків, які є в усіх живих організмах, містять сотні тисяч, а іноді й мільйони атомів різних хімічних елементів.

Кухонна сіль складається з йонів: позитивно заряджених йонів Натрію та негативно заряджених йонів Хлору.

У кварці молекули виділити неможливо. У його кристалах атоми Силіцію та Оксигену утворюють тривимірну сітку.

Поміркуйте

Висловіть припущення, чи можна кварц і пісок описувати однією хімічною формулою — SiO_2 .

Класифікація складних речовин

Складні речовини поділяють на дві великі групи: неорганічні й органічні. У складі органічних речовин обов'язково містяться атоми Карбону та Гідрогену. Органічними речовинами є метан CH_4 , сахароза $\text{C}_{12}\text{H}_{22}\text{O}_{11}$, етиловий спирт $\text{C}_2\text{H}_5\text{OH}$, оцтова кислота CH_3COOH , білки тощо.

Речовини			
Прості		Складні	
Метали	Неметали	Органічні	Неорганічні

Класифікувати речовини на неорганічні (мінеральні) та органічні почали понад тисячу років тому. Органічними тоді називали речовини, що траплялися в живих організмах.

Робота з інформацією

101. Випишіть із переліку окремо формули простих і складних речовин.

Fe_2O_3 , Mg, H_2 , NaHCO_3 , Au, Cl_2 , Na, $\text{Cu}(\text{OH})_2$, He, Cu, NaCl, H_2SO_4 , P_4 , S_8 .

Підкресліть формули простих речовин-металів. Запишіть назви простих речовин.

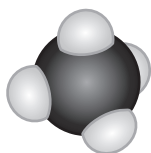
102. Запишіть хімічні формули: а) азоту, молекула якого складається з двох атомів Нітрогену; б) сірки, молекула якої складається з восьми атомів Сульфуру; в) метану, молекула якого складається з одного атома Карбону та чотирьох атомів Гідрогену.

103. У скількох молекулах чадного газу CO міститься така сама кількість атомів, як і в чотирьох молекулах етану C_2H_6 ?

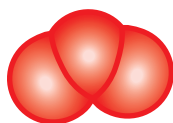
104. небезпечний забруднювач води — фенол — потрапляє в довкілля зі стічними водами нафтопереробних заводів. Молекула фенолу містить шість атомів Карбону, шість атомів Гідрогену й один атом Оксигену. Складіть хімічну формулу фенолу.

105. За наведеними зображеннями моделей молекул складіть хімічні формули речовин.

 — Оксиген; — Карбон; — Гідроген;
 — Сульфур

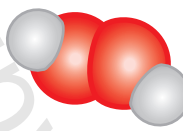
метан

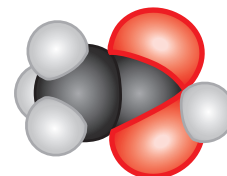
озон

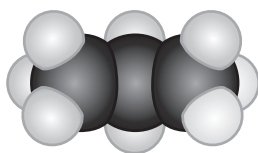
сірководень

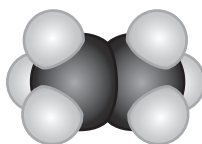
перекис водню

оцтова кислота

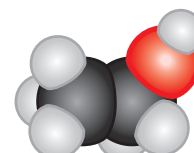
пропан

етан

сульфатна кислота

етиловий спирт

Висловіть припущення, які із цих речовин є органічними.

106. Чи можна спрогнозувати, скільки може існувати речовин (природних і одержаних штучно)? Відповідь аргументуйте.

Понад 100 років обліком відкритих і досліджених речовин займається «Хімічна реферативна служба» (Chemical Abstracts Service, CAS). Знайдіть інформацію, скільки речовин зареєстровано цією службою, та перевірте своє припущення.

- 107.** Небезпечним забрудником повітря та причиною кислотних дощів є нітроген(IV) оксид. Цей газ через його рудий колір також називають «лисячий хвіст». Складіть хімічну формулу нітроген(IV) оксиду, якщо його молекула утворена одним атомом Нітрогену й двома атомами Оксигену.

■ Обговоріть у групах

- 108.** Чи можна візуально відрізнити складні речовини від металів? А від неметалів?
- 109.** Яку інформацію про якісний і кількісний склад хімічних сполук можна дізнатися з хімічної формули?
- 110.** Якщо речовина молекулярної будови, то її хімічна формула — це склад молекули. А якщо речовина немoleкулярної будови, то який зміст має її хімічна формула?
- 111.** Яку інформацію про якісний і кількісний склад глюкози можна дізнатися за її формулою $C_6H_{12}O_6$?
- 112.** Речовина хлор (Cl_2) є дуже отруйним газом, її молекули складаються з атомів Хлору. У складі кухонної солі $NaCl$, яку ми вживаємо щодня, містяться йони Хлору. Висловіть гіпотезу щодо різної отруйності цих речовин.

113. Водень — вибухонебезпечний газ. Молекула водню складається з двох атомів Гідрогену. Зважаючи на це, чи можна спрогнозувати вибухонебезпечність речовин, моделі яких наведено в завданні 105? Відповідь обґрунтуйте.

Отже, складні речовини — це ті, що утворені кількома хімічними елементами, і ми можемо описати їх хімічними формулами.

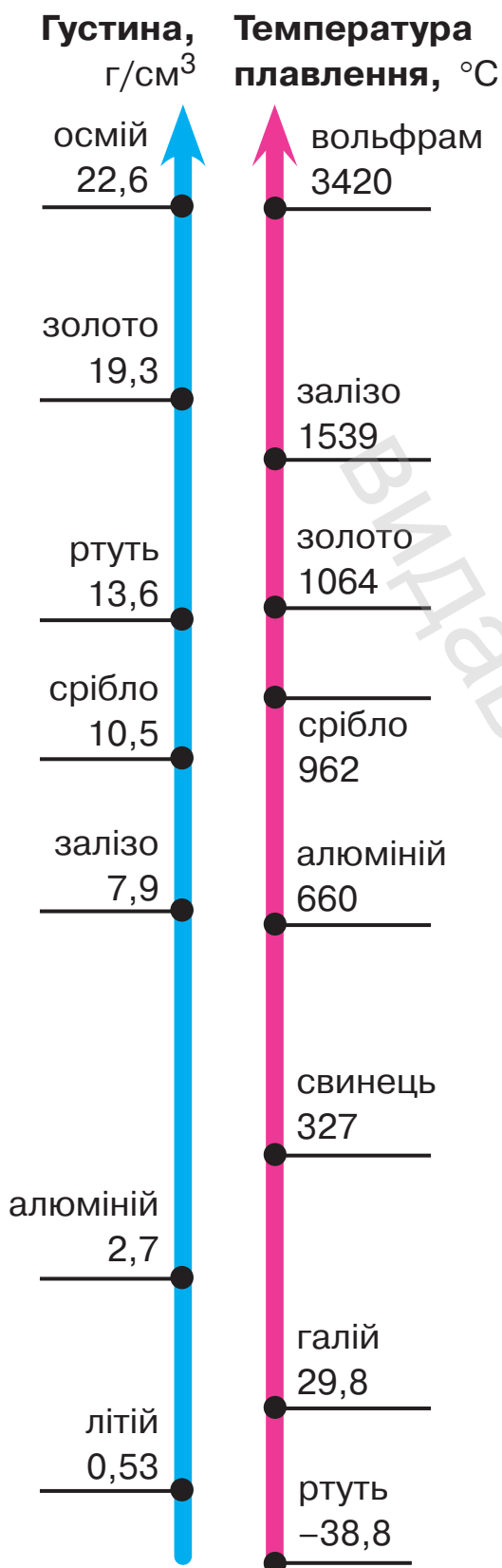

А також створювати моделі молекул. Це ніби грати в конструктор «Лего», але замість деталей — атом!

РЕФЛЕКСУЄМО ЩОДО ТЕМИ «ВІД ХІМІЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ДО ХІМІЧНИХ СПОЛУК»

- Поверніться на початок розділу та прочитайте перелік того, що ви мали дізнатися (с. 69). Визначте, про що ви довідалися, та поділіться своїми думками від вивченого з однокласниками й однокласницями.
- Проаналізуйте асоціативний куц до Розділу 2, який створили для вас автори (с. 136). Чи всі поняття та пояснення вам зрозумілі? Що б ви хотіли додати? Намалюйте (самостійно або в групі) свій асоціативний куц за вивченим матеріалом.

Метали

Золото — надзвичайно ковкий метал: із 1 г золота можна витягнути дріт завдовжки 3 км або 1 г розплющити у фольгу площею 1 м².

Срібло — найкращий провідник електричного струму. Деталі зі срібними контактами використовують у радіотехніці.

Сплави **заліза** (чавун і сталь) є основою техніки, будівництва, космонавтики тощо. Залізо називають металом війни, адже з нього виготовляють зброю.

Сьогодні з **міді** виготовляють переважно електричні кабелі.

Олово — метал, який майже не реагує з іншими речовинами. Оловом покривають посуд і тару для консервів.

Свинець — важкий, м'який метал. Є компонентом припійних сплавів.

У давнину люди знали лише про сім металів і порівнювали їх із відомими на той час сімома небесними тілами.

Золото	Срібло	Залізо	Мідь	Ртуть	Олово	Свинець
						
Сонце	Місяць	Марс	Венера	Меркурій	Юпітер	Сатурн

Божевільний капелюшник із Дивокраю

Чому Капелюшника з відомої казки Льюїса Керола називають божевільним? Раніше під час виготовлення капелюхів використовували ртуть — дуже отруйний метал. Випари ртуті спричиняли галюцинації, емоційну нестабільність тощо. В Англії навіть існує вислів «божевільний, як капелюшник» («mad as a hatter»).

Метали в ноутбуці

LED-дисплей і лампочки:

індій, галій, олово

Контакти: срібло, тантал, кобальт, нікель, залізо, алюміній

Корпус: хром, залізо, магній, алюміній

Плати: цинк, олово, срібло, хром, манган, вісмут, золото, паладій

Акумулятор: мідь, літій, кобальт, нікель, залізо, алюміній

Неметали

Кисень застосовують у медицині, хімічній промисловості, для зварювання й різання металів тощо.

Азотом заповнюють пакети зі снеками, щоб вони не розчавлювалися.

Без **сірки** неможливе одержання гуми, яку використовують для виготовлення шин.

Графіт як для неметалів доволі добре проводить теплоту й електричний струм.

Алмаз використовують у різальних інструментах. Відшліфовані алмази називають діамантами.

Хлор і хлоровмісні сполуки використовують для знезараження води.

Водень

H₂

Кисень

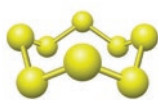
O₂

Азот

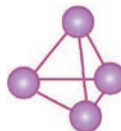
N₂

Сірка

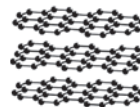
S₈

**Фосфор
(білий)**

P₄

Графіт

C

Гелій

He

Гелій — газ, легший за повітря, через що ним наповнюють аеростати та повітряні кульки.

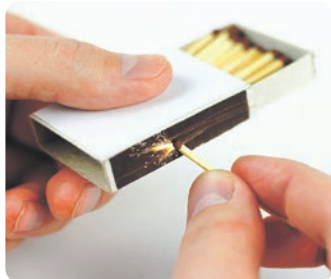

Аргоном заповнюють колби електричних ламп. А лампи із **ксеноном** дають дуже яскраве світло.

Скляні троянди

Предмет, занурений у рідкий азот, охолоджується до $-196\text{ }^{\circ}\text{C}$. За такої температури властивості багатьох речовин змінюються. Гумові вироби стають крихкими, а троянда розбивається, наче зроблена з тонкого скла.

Фосфор і сірники

Червоний фосфор — компонент суміші, яку наносять на коробку із сірниками. А от перші сірники містили білий фосфор. Щоб їх запалити, коробка не потрібна — досить чиркнути ними об поверхню, приміром, підшву черевика.

ВІД ХІМІЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ДО ХІМІЧНИХ СПОЛУК

АТОМИ

Будова: складаються з ядра й електронів

ХІМІЧНІ ЕЛЕМЕНТИ

Символи та назви: хімічна абетка.

Походження назв: історія хімії та культур, відкриття, властивості

ПЕРІОДИЧНА ТАБЛИЦЯ

Структура: періоди, групи.

Хімічні елементи: порядковий номер, символ, назва, металічний / неметалічний

РЕЧОВИНИ

Прості: метали та неметали.

Складні: неорганічні й органічні

МОЛЕКУЛИ

Визначення: найменша частинка, що є носієм властивостей речовини.

Хімічні формули: «слова» хімічної мови

МЕТАЛИ Й НЕМЕТАЛИ

Метали: добре проводять електричний струм і теплоту, мають металічний блиск, їх можна кувати.

Неметали: не мають спільних властивостей, можуть перебувати в різних агрегатних станах, у твердому стані зазвичай крихкі

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖУЄМО РЕЧОВИНИ ТА СУМІШІ

У цьому розділі ви дізнаєтеся:

- чи можна створити скульптуру з повітря або цукру
- як відрізнити справжнє золото від підробки
- чи можна відокремити горох від сочевиці без магії
- чому молоко змішується із чаєм, але не змішується з олією
- чи можна «зловити» туман у склянку
- чи можна отримати питну воду з морської води
- чи можна дізнатися, скільки цукру в лимонаді, не спробувавши його
- чи існують абсолютно чисті речовини

Теми довготривалих проєктів Розділу 3

- Моделювання способу опріснення морської води (виготовлення макета власноруч).
- Рециклінг у нашому районі: як можна «повернути до життя» відходи паперу, пластику, металів.
- Уплив кислотних дощів на рослинність і пам'ятки архітектури. Чи впливають воєнні дії на виникнення кислотних дощів?
- Домашня вода: що тече з крана.
- Чисте повітря. Основні забруднювачі повітря: як їх позбутися та як запобігти забрудненню ними.

Створіть лепбук на одну з тем

- Як і для чого розділяють суміші?
- Однорідні й неоднорідні суміші в щоденному житті.

§ 11. РЕЧОВИНИ ТА ЇХНІ ВЛАСТИВОСТІ

Як ми можемо відрізнити одну речовину від іншої? Чи є якийсь хімічний тест на унікальність?

Хм, можливо, властивості речовин це якось підкажуть? Якщо одна речовина може літати, як метелик, а інша кусається, як бджола.

Цікава аналогія! Розберімося, як ми можемо розпізнати речовини.

Пригадайте

- Чим відрізняється будова речовин у різних агрегатних станах?
- Як називають зміни агрегатних станів речовин?
- Що таке речовина (за § 1).

Речовина. Матеріал. Тіло

Усі предмети, що оточують нас, називають *фізичними тілами* або просто тілами. Тіла можуть бути природними або створеними людиною. Те, із чого виготовлене тіло, називають *матеріалом*. Наприклад, цвяхи виробляють зі сталі, м'яч — із гуми або шкіри, вази — зі

скла чи порцеляни, свічки — з воску або парафіну. Залізо, гума, скло, парафін — це матеріали.

Матеріал — це речовина (або суміш речовин), яку використовують для виготовлення предметів.

До прикладу, багато пам'ятників (тіла) виготовляють із бронзи (матеріал), а бронзу отримують сплавлянням міді з оловом і іншими металами (речовини).

Тіло	 Пам'ятник	 Ваза	 Сувенір
Матеріал	Бронза	Порцеляна	Скло
Речовина	Утворюється під час змішування та сплавляння міді з оловом	Утворюється під час змішування та спікання глини з піском тощо	Утворюється під час змішування та сплавляння піску із содою та вапняком

Часто назви матеріалів і речовин збігаються, тобто певна речовина і є матеріалом. Приміром, мідні дроти виготовляють із міді.

Кожне тіло має певні масу, об'єм і інші ознаки, за якими воно відрізняється від інших тіл або схоже на них. На малюнку 11.1 зображені тіла, виготовлені зі сталі. Вони відрізняються за формою та розмірами, але мають низку однакових властивостей, зумовлених тим, що всі вони виготовлені з однієї речовини.

Мал. 11.1. Тіла, виготовлені зі сталі, основний складник якого — залізо. Вони відрізняються за формою та призначенням, але схожі за властивостями

Поміркуйте

За якими ознаками можна дійти висновку, що тіла на малюнку 11.1 виготовлені з одного матеріалу?

Тіла, зображені на малюнку 11.2, мають однакові форму й об'єм, але виготовлені з різних матеріалів, тому вони відрізняються за властивостями, притаманними цим матеріалам.

Поміркуйте

За якими ознаками можна дійти висновку, що тіла на малюнку 11.2 виготовлені з різних матеріалів? Чи можемо ми за певними ознаками розпізнати той або той матеріал?

Мал. 11.2. Тіла однакового розміру й форми, але виготовлені з різних матеріалів: деревина, скло, метал, гума, пластик. Їх можна розрізнити за зовнішнім виглядом і властивостями

Дізнайтеся більше

Нових матеріалів із покращеними властивостями потребують усі технологічні галузі, а також медицина.

У хімічних лабораторіях створюють матеріали для виготовлення багатофункціональних протезів кінцівок, штучних суглобів, зубних імплантів, кардіостимуляторів тощо. Це — вуглеволокно, метало- та біокераміка, кевлар і багато інших.

Фізичні властивості речовин

Властивості речовин — це ознаки, за якими вони схожі або відрізняються одна від одної. Визначивши основні ознаки та відмінності речовин, ми зможемо їх розрізнити й застосовувати.

Дослідити речовину — означає дізнатися про її властивості.

Розрізняють *фізичні* та *хімічні* властивості речовин.

Фізичними властивостями речовин є:

- колір і запах;
- здатність змінювати агрегатний стан (що характеризується температурами плавлення та кипіння);
- густина;
- здатність проводити електричний струм і теплоту;
- розчинність у воді;
- пластичність (крихкість) тощо.

Поміркуйте

За наведеним вище переліком і інформацією з Додатка опишіть фізичні властивості води, кисню або іншої речовини (на вибір).

Деякі фізичні властивості, приміром, густину або температуру плавлення, можна виміряти. Відповідні дані для поширених речовин наведені в довідниках (див. Додаток). А такі властивості, як колір і запах, визначають лише безпосереднім спостереженням, тому їх складно точно описати.

Комусь із нас море видається синім, а комусь — зеленим.

Отже, кожній речовині притаманна певна сукупність властивостей. Деякі властивості різних речовин можуть бути однаковими.

Сахароза (цукор) і натрій хлорид (кухонна сіль) — прозорі, безбарвні кристалічні речовини, обидві добре розчинні у воді. Але цукор плавиться за 185 °С, а кухонна сіль — за 801 °С.

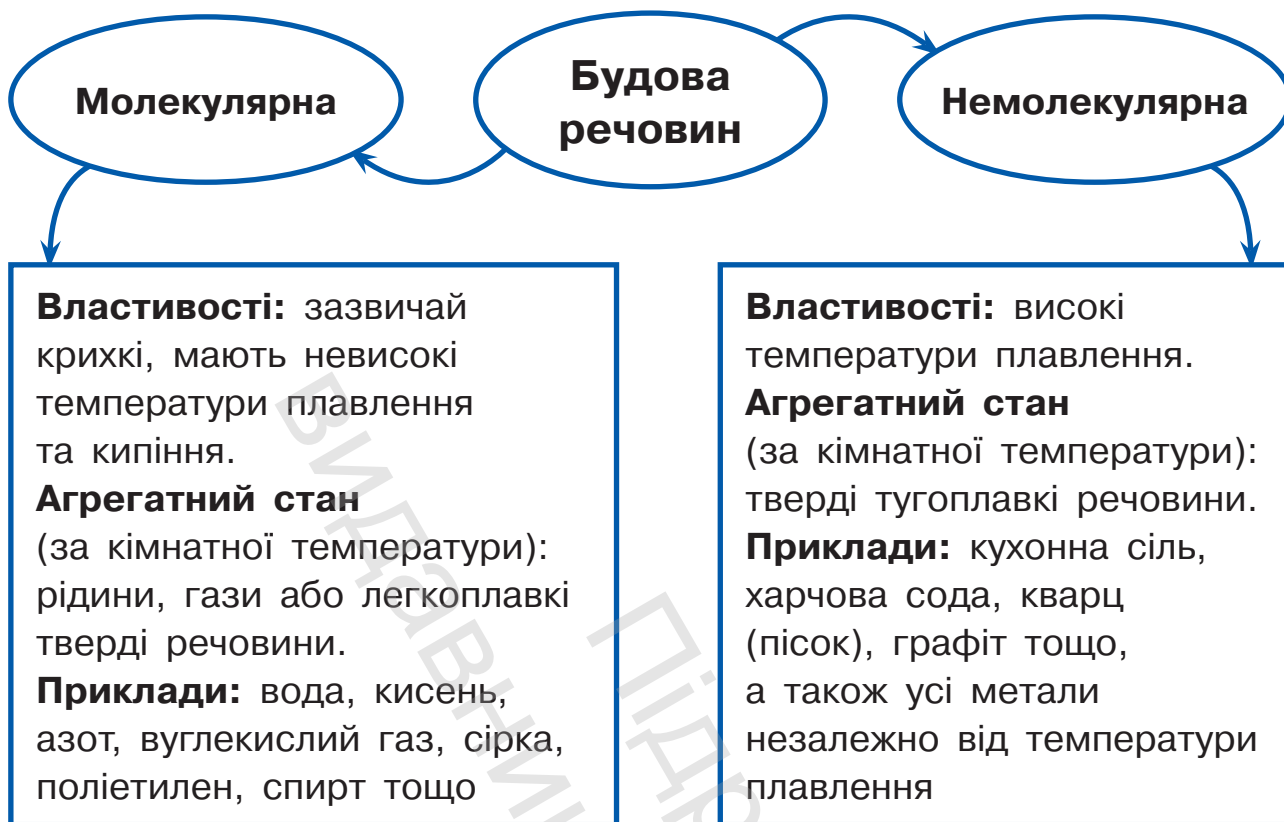
Дві різні речовини не можуть бути подібні одна до одної за всіма властивостями.

■ Чому в речовин різні властивості? ■

Властивості речовин зумовлені їхнім складом і внутрішньою будовою. Ви вже знаєте, що багато речовин мають молекулярну будову. У кожної з таких речовин склад і будова молекул різні, тому й утворені ними речовини різняться за властивостями. Так само й з речовинами немолекулярної будови, але їхні властивості залежать від атомів і йонів, із яких вони складаються.

Між молекулами взаємодія зазвичай значно слабша, ніж між атомами та йонами. Тому речовини молеку-

лярної та немолекулярної будови можна схарактеризувати подібними властивостями.

Робота з інформацією

114. Що означають і чим відрізняються поняття «фізичне тіло», «речовина», «матеріал»? Складіть парно діаграми Венна для цих понять.
115. Які властивості притаманні тілам, а які — речовинам?
116. Які властивості речовин називають фізичними? Як їх можна визначити або описати?
117. Одним із перших матеріалів, який почали використовувати люди, була глина, із якої виготовляли

керамічні вироби. На території центральної України близько 6000 років тому існувала Трипільська культура. Підготуйте презентацію про матеріали, які використовували трипільці, та вироби із цих матеріалів.

Вироби Трипільської культури

Обговоріть у групах

- 118.** Колір речовини залежить від певних чинників. Деякі речовини, що здаються безбарвними (приміром, лід, скло), після подрібнення стають білими. Мідь — це блискучий метал червоного кольору, проте якщо його подрібнити, то за кольором він не відрізнятиметься від сухого ґрунту. Наведіть приклади (з вашого щоденного життя) залежності кольору речовини від ступеня її подрібнення.
- 119.** Латинське слово *materia* означає «деревина». Поясніть зміст термінів «матеріал», «матеріальний».
- 120.** За Додатком опишіть фізичні властивості: а) кисню; б) алюмінію; в) крейди; г) цукру; д) кухонної

солі. Які з них молекулярної будови, а які — немолекулярної?

- 121.** Уявіть, що у вас наявні зразки трьох металів: міді, заліза й алюмінію. Обговоріть ознаки, за якими їх можна розпізнати.
- 122.** Порівняйте фізичні властивості: а) води й оцтової кислоти; б) крейди та графіту; в) золота та ртуті; г) сірководню й амоніаку. Визначте, що спільного й відмінного в їхніх властивостях. Для виконання завдання скористайтеся Додатком.
- 123.** Білий фосфор складається із чотириатомних молекул, а в іржі окремих молекул виділити неможливо. Яку із цих речовин легше розплавити? Відповідь поясніть.
- 124.** За якими властивостями можна відрізнити: а) сіль від цукру; б) мідь від золота; в) пісок від порошку заліза?
- 125.** Заповніть таблицю, розподіливши назви тіл, речовин і матеріалів у відповідні колонки (за зразком).
Склянка, целюлоза, сковорідка, залізо, стілець, зошит, скло, авторучка, папір, чавун, деревина, пластмаса.

Тіло	Матеріал	Речовина
Пам'ятник	Бронза	Мідь і олово

- 126.** Коли описують газуваті речовини, іноді використовують термін «пара». Проте цей термін слід

застосовувати лише до опису газуватої води — «водяна пара». Щодо інших речовин рекомендують використовувати термін «випари» — гази, що утворюються внаслідок випаровування твердої або рідкої речовини. Проаналізуйте правильність висловів.

- У повітрі завжди наявні безбарвні й непомітні для очей випари води — водяна пара.
- Під час кип'ятіння спирту утворюється спиртова пара.
- У разі нагрівання йоду спостерігають випари йоду фіолетового кольору.

127. Назвіть типи агрегатних переходів:

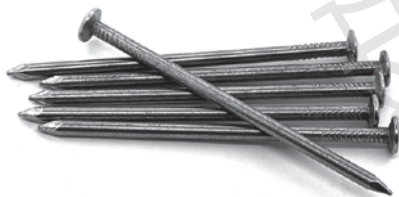
- а) кубик льоду в склянці перетворився на воду;
- б) за високого тиску повітря стає рідким;
- в) якщо шматочок «сухого льоду» залишити на повітрі, то через певний час він безслідно зникне;
- г) якщо краплина розплавленого металу падає, вона стає твердою;
- д) якщо шкіру протерти антисептиком, то незабаром на ній не залишиться й залишків рідини.

128. Поясніть, на яких властивостях речовин ґрунтується їх використання:

- а) із міді виготовляють електричні дроти;
- б) із золота виготовляють ювелірні прикраси;

- в) ванілін додають до кондитерських виробів;
- г) з алюмінію виготовляють фольгу;
- д) із графіту виготовляють стержні для олівців.

129. Обговоріть, чому цвяхи виготовляють зі сталі (основним компонентом якої є залізо), а не із цинку. Чому пам'ятники виготовляють із бронзи або граніту, а не зі скла?

Отже, речовини мають різні фізичні властивості, й саме це визначає їхню «індивідуальність».

Дві речовини не можуть бути подібні одна до одної за всіма властивостями.

Як і в людей, у кожної речовини є свої унікальні риси, за якими можна її розпізнати.

Фізичні властивості деяких речовин

Речовина	Густина, г/см ³	Температура плавлення, °С	Температура кипіння, °С	Опис
Азот	0,00125	-210	-196	Безбарвний газ без запаху, малорозчинний у воді
Алмаз	3,52	Близько 4000	Невідома	Надзвичайно твердий, безбарвний, нерозчинний у воді
Алюміній	2,70	660	2500	Сріблясто-білий пластичний метал
Амоніак	0,000771	-77,75	-33,42	Безбарвний газ із різким запахом, розчинний у воді, отруйний
Ацетон	0,79	-95	56	Безбарвна рідина з різким запахом, необмежено розчинна у воді, ЛЗР*

* — легкозаймиста рідина

Речовина	Густина, г/см ³	Температура плавлення, °С	Температура кипіння, °С	Опис
Вода	1,0	0	100	Безбарвна рідина без запаху та смаку
Водень	0,00009	-259	-253	Безбарвний газ без запаху, малорозчинний у воді, вибухонебезпечний
Графіт	2,27	Близько 4000	Невідома	Жирна на дотик речовина сірого кольору зі слабким блиском, нерозчинна у воді, електропровідна
Залізо	7,87	1539	2870	Сріблясто-сірий пластичний метал
Золото	19,3	1063	2880	Дуже пластичний жовтий метал

Речовина	Густина, г/см ³	Температура плавлення, °С	Температура кипіння, °С	Опис
Йод	4,94	114	186	Сіро-чорні кристали з фіолетовим блиском, нерозчинні у воді, розчинні в спирті
Кварц	2,65	1610	2950	Безбарвні кристали, нерозчинні у воді
Кисень	0,00143	-219	-183	Безбарвний газ без запаху, малорозчинний у воді
Кислота оцтова	1,05	17	118	Безбарвна рідина із сильним характерним запахом, необмежено розчинна у воді, ЛЗР
Крейда	2,71	Розкладається	Розкладається	Біла кристалічна крихка речовина, нерозчинна у воді

Речовина	Густина, г/см ³	Температура плавлення, °С	Температура кипіння, °С	Опис
Магній	1,74	651	1090	Сріблясто-білий крихкий метал
Метан	0,000718	-182,5	-161,6	Безбарвний газ без запаху, малорозчинний у воді, вибухонебезпечний
Мідний купорос	2,28	Розкладається	Розкладається	Кристалічна речовина синього кольору, розчинна у воді
Мідь	8,96	1083	2543	Червоний пластичний метал
Озон	0,00214	-197,2	-119,9	Безбарвний газ із різким запахом, малорозчинний у воді
Олово	7,29	232	2620	Сріблясто-сірий крихкий метал
Платина	21,1	1768,3	3825	Сріблясто-білий пластичний метал

Речовина	Густина, г/см ³	Температура плавлення, °С	Температура кипіння, °С	Опис
Ртуть	13,6	-38,9	356,6	Сріблясто-білий рідкий метал, отруйний
Свинець	11,3	327	1745	Сріблясто-сірий крихкий метал
Сіль кухонна	2,17	801	1465	Безбарвна кристалічна речовина, розчинна у воді
Сірководень (гідроген сульфід)	0,00152	-85,7	-60,8	Безбарвний газ із запахом тухлих яєць, малорозчинний у воді, отруйний
Сода харчова	2,16	Розкладається	Розкладається	Безбарвна кристалічна речовина, розчинна у воді
Сода кальцинована (пральна)	2,53	852	Розкладається	Безбарвна кристалічна речовина, розчинна у воді

Речовина	Густина, г/см ³	Температура плавлення, °С	Температура кипіння, °С	Опис
Спирт етиловий	0,79	-114	78	Безбарвна рідина з характерним запахом, необмежено розчинна у воді, ЛЗР
Срібло	10,5	961	2167	Сріблясто-білий пластичний метал
Хлороводень (гідроген хлорид)	0,001477	-114,2	-85	Безбарвний газ із різким запахом, розчинний у воді, отруйний
Хром	7,19	1875	2480	Сріблясто-білий пластичний метал
Цинк	7,13	420	906	Сріблясто-сірий крихкий метал
Цукор	1,59	185	Розкладається	Безбарвна кристалічна речовина, розчинна у воді

Словник термінів

Атом — найдрібніша електронейтральна частинка речовини, яка складається з позитивно зарядженого ядра й негативно заряджених електронів, що рухаються навколо нього.

Властивості речовин — ознаки, за якими вони схожі або відрізняються одна від одної.

Гіпотеза — судження або висловлювання, що пояснює певні явища на основі припущення, але яке не було доведене.

Експеримент — один з основних методів наукового дослідження, під час якого вивчення явищ відбувається за допомогою доцільно дібраних або штучно створених умов.

Закон збереження маси речовин у хімічних реакціях: маса реагентів дорівнює масі продуктів реакції.

Йон — одноатомна або багатоатомна частинка, що має електричний заряд.

Масова частка (w) речовини в суміші — відношення маси речовини до маси суміші.

Матеріал — речовина (або суміш речовин), яку використовують для виготовлення предметів.

Молекула — найдрібніша частинка речовини, здатна існувати самостійно, яка є носієм властивостей речовини.

Основне завдання хімії — дослідження складу, будови та властивостей речовин, а також умов, за яких речовини можуть перетворюватися на інші речовини.

Природничі науки — науки, які вивчають явища в живій і неживій природі.

Продукти реакції — речовини, які утворюються внаслідок хімічних реакцій.

Проста речовина — речовина, утворена одним хімічним елементом.

Реагенти — речовини, що беруть участь у хімічних реакціях.

Речовина — усе, що займає простір і має масу.

Складна речовина — речовина, утворена кількома хімічними елементами.

Спостереження — це активне, цілеспрямоване й свідоме сприйняття об'єкта для отримання знань про його властивості.

Теорія — це комплекс поглядів і думок, що описує, пояснює та передбачає певні явища.

Фізичні явища — явища, під час яких змінюється форма предмета або агрегатний стан речовини, але не змінюється її склад.

Хімічна формула — це умовний запис складу речовини за допомогою символів хімічних елементів і індексів.

Хімічні явища — явища, під час яких одні речовини перетворюються на інші.

Хімія — наука про речовини та їхні перетворення.

Хімічний елемент — це різновид атомів з однаковим зарядом ядра.

Предметний покажчик

А

Атом 73

Б

Будова речовин 145

Г

Гіпотеза 52

Е

Експеримент 52

Електрон 72

І

Індекс 102

Й

Йон 75

М

Матеріал 140

Метали 112

Молекула 100

Н

Неметали 114

П

Періодична таблиця елементів 90

Правила безпеки під час роботи в кабінеті хімії 28

Проста речовина 117

Р

Речовина 14

С

Складна речовина 125

Т

Теорія 55

Х

Хімічна формула 101

Хімічний елемент 76

Хімія 13

Я

Ядро атома 72

Відповіді на розрахункові задачі

§ 4 40. 1,28 г/мл.

§ 5 47. +8; +26; 1 e^- ; 4 e^- .
48. +2; -2; +2; -1.

§ 7 67. а) 8; б) 18.
72. +6; +7; +17; +20.
73. Au, 79 e^- .

§ 10 103. У 16 молекулах.

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня/учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

ГРИГОРОВИЧ Олексій Владиславович
НЕДОРУБ Олександр Юрійович

«ХІМІЯ»

Підручник для осіб з особливими освітніми потребами

(Н 54.1 — Н 54.2)

7 клас

(у 2-х частинах)

(Частина 1)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Адаптовано за виданням: Хімія : підруч. для 7 кл. закл. загал. серед. освіти / О. В. Григорович, О. Ю. Недоруб. — Х. : Вид-во «Ранок», 2024. — 208 с., іл.

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Редактор *Т. М. Мишиньова*. Технічний редактор *С. О. Петрачков*.

Художнє оформлення *В. І. Труфена, Т. В. Задорожної*.

Комп'ютерна верстка *О. Л. Піковець*. Коректор *Н. В. Красна*.

Підписано до друку 29.09.2024. Формат 84×108/16. Папір офсетний. Гарнітура Рублена. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 16,80. Обл.-вид. арк. 5,25.

Наклад 1669 пр. Зам. № 6009-2024.

ТОВ Видавництво «Ранок»,

вул. Космічна, 21а, Харків, 61145; вул. Деревлянська, 13, к. 3316, Київ, 04119.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7548 від 16.12.2021.

E-mail: office@ranok.com.ua

Надруковано в друкарні ТОВ «ТРИАДА-ПАК», пров. Сімферопольський, 6, Харків, 61052.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5340 від 15.05.2017.

Тел. +38 (057) 712-20-00. E-mail: sale@triada.kharkov.ua

ХІМІЯ

підручник для 7 класу
для осіб з особливими освітніми потребами
(Н 54.1 — Н 54.2)

Особливості підручника:

- діяльнісний підхід до вивчення предмета
- змістовна текстова частина, увиразнена яскравим візуальним матеріалом
- практичне спрямування, зв'язок із життям
- довготривалі проекти до всіх тем

Електронний інтерактивний додаток містить:

- унікальні відеоролики за матеріалами навчальних досліджень
- інтерактивні завдання до кожного параграфа

Електронний
інтерактивний додаток
до підручника
доступний за QR-кодом
або посиланням
rnk.com.ua/106131